

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

“Допущено до захисту”
Завідувач кафедри
_____ Жанна Колоїз
Протокол № _____
“ ____ ” _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____
“ ____ ” _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ
УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА ЕТАПІ
ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ
ФРАЗЕОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота студентки групи
УФРм-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціалізації –
Редагування освітніх видань
Гребень Оксани Михайлівни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Бакум З. П.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

(підпис) (ім'я та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Гребень О. М. Формування духовно багаті особистості учнів та учениць профільної школи на етапі поглиблення і систематизації знань із фразеології : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 129 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено визначення поняття “духовність” філософами, психологами, лінгводидактами. З’ясовано сутність таких понять, як “фразеологія”, “фразеологічні одиниці”, розгляд ознак фразеологізмів, їх різновидів, джерел походження, національної фразеологізмів. З’ясовано вікові особливості учнів та учениць профільної школи. Визначено лінгводидактичні засади формування духовно багаті особистості. Проаналізовано чинну програму, підручники та методичні матеріали з української мови для 10 класу в контексті досліджуваної програми. Проаналізовано рівень духовності старшокласників в умовах сьогодення. Створено методику формування духовно багаті особистості. Виконано зіставний аналіз рівня сформованості духовності здобувачів освіти.

Ключові слова: духовність, духовно багата особистість, фразеологія, фразеологізм, прислів’я, приказка, юнацький вік, методи, прийоми, лінгводидактика, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	8
1. 1. Лінгвістичні основи навчання фразеології.....	8
1. 2. Категорія “духовно багата особистість” у науковій літературі	13
1.2.1. Філософський аспект визначення поняття “духовність”.....	14
1.2.2. Психолого-педагогічні чинники духовності.....	16
1.3 Вікові особливості суб’єктів навчання.....	20
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	26
2.1. Лінгводидактичні засади формування духовно багатої особистості у процесі навчання фразеології.....	26
2.1.1. Підходи і принципи навчання.....	26
2.1.2. Педагогічні технології, методи, прийоми і засоби навчання..	30
2.2. Аналіз змісту мовної освіти в контексті досліджуваної проблеми.....	38
2.2.1. Чинні навчальні програми.....	38
2.2.2. Аналіз чинних підручників.....	39
2.2.3. Навчально-методичне забезпечення.....	41
2.3. Рівень сформованості духовно багатої особистості учнів старшої школи.....	43
Висновки до другого розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	50

3.1. Впровадження розробленої методики в освітній процес.....	50
3.2. Визначення рівня сформованості духовно багаті особистості після апробації методики.....	67
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	85
Додаток А.....	85
Додаток Б.....	104
Додаток В.....	109
Додаток Г.....	114

ВСТУП

Сучасне суспільство перебуває в стані загострення кризи соціокультурної ідентичності людини. На думку З. Бакум [4], важливою є проблема занепаду ціннісних орієнтирів членів суспільства, їх духовно-морального рівня, зв'язку духовності й освіти, яка має бути засобом формування духовних цінностей. Однак через те, що напруга та ритм життя значно збільшилися в останні роки, виникли чинники, які загострили кризу в освіті (орієнтування на зовнішнє незалежне оцінювання як єдину мету навчання; намагання передати знання, нівелюючи виховний аспект, умови пандемії та військового стану тощо). Це призвело до певного відчуження між духовністю й освітою, що може викликати негативні наслідки для всього суспільства. Саме тому **актуальним** є формування духовно багаті особистості, яка буде керуватися не лише холодним розумом і корисливістю, а й такими чинниками, як добро, справедливість, чесність тощо.

Протягом тривалого часу науковці досліджують поняття “духовність”. Важливими для нашого дослідження є праці: філософів (М. Бубер, Е. Фром, А. Швейцер), психологів (І. Бех, М. Савчин, Р. Охрімчук); дидактів (С. Гончаренко, А. Кузьмінський, М. Фіцула) та лінгводидактів (З. Бакум, Т. Денищич, О. Кучерук, І. Кучеренко, М. Пентилюк).

Навчання фразеології – добре підґрунтя для формування духовно багаті особистості. Наукові здобутки у цій царині пов'язані з іменами І. Білодіда, Л. Булаховського, П. Горецького, А. Івченко, Ж. Колоїз, П. Плющ, Ю. Прадід, В. Ужченко.

Метою магістерської роботи є створення методики формування духовно багаті особистості на етапі поглиблення і систематизації знань із фразеології в профільній школі.

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань**:

1) схарактеризувати лінгвістичні основи навчання фразеології;

- 2) з'ясувати категорію “духовно багата особистість”;
- 3) визначити лінгводидактичні засади формування духовно багаті особистості на уроках навчання фразеології;
- 4) проаналізувати чинні програми і підручники з української мови в контексті досліджуваної проблеми;
- 5) дослідити рівень сформованості духовно багаті особистості учнів та учениць, розробити методику роботи над формуванням духовно багаті особистості в процесі навчання фразеології, перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес навчання фразеології в профільній школі на засадах духовності.

Предмет – методика формування духовно багаті особистості на етапі поглиблення і систематизації знань із фразеології в профільній школі.

Основні методи дослідження: **теоретичні:** критичний аналіз, зіставлення та узагальнення основних теоретичних понять фразеології, досліджень феномену “духовність”, чинної початкової програми і підручників, узагальнення наукових положень задля розробки методики формування духовно багаті особистості; та **емпіричні:** спостереження (добір фактичного матеріалу та його групування), тестування, анкетування (визначення рівня сформованості духовності та перевірка запропонованої методики).

Наукова новизна наукової праці полягає в аналізі сучасних наукових розвідок з лінгводидактики; філософських, психологічних, педагогічних визначень поняття “духовність” та її компонентів. Проведено дослідження рівня духовності в учнів та учениць профільної школи в умовах сьогодення. Запропоновано методику формування духовно багаті особистості з урахуванням сучасних методів, прийомів та засобів навчання.

Практична значущість роботи полягає в тому, що результати дослідження сприятимуть подальшому розвитку формування духовно багаті особистості на уроках української мови, а також поглибленню та доповненню лінгводидактичної наукової думки. Матеріали можуть бути

використані студентами-філологами під час вивчення методики української мови загалом і методики навчання фразеології зокрема, у процесі написання студентських наукових робіт (статей, курсових тощо); вчителями-словесниками у практичній діяльності.

Наукове дослідження **апробоване** у вигляді доповідей на I Всеукраїнській (НЕ)класичній студентській науковій інтернет-конференції “Мовно-літературний коворкінг” та на Наукових читаннях молодих дослідників, приурочених до Міжнародного дня слов’янської писемності.

За темою дослідження опубліковано:

1. Гребень О. Корпус ГРАК як інформаційний засіб збагачення мовлення учнів фразеологізмами. *Збірник статей за матеріалами I Всеукраїнської (НЕ)класичної студентської наукової інтернет-конференції “Мовно-літературний коворкінг” (22 листопада 2022 року)*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 151–155.

2. Гребень О. Лінгводидактичні засади формування духовно багатой особистості у процесі навчання фразеології. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. прац. Кривий Ріг, 2022. Вип. 10. С. 13 – 20.

Участь у проєкті “Шість курсів із цифрової української філології – 2022”. У межах проєкту успішно завершено курси: “Комп’ютерна лексикографія” і “Методи та лінгвістичні ресурси для обробки природної мови». Під час проходження курсів створено корпуснобазований словник фразеологічних трансформацій. А також у проєкті “Студентські курси з цифрової української філології”. У межах проєкту опановано курси: “Вступ до прикладної лінгвістики” та “Корпусна лінгвістика”.

Структура роботи. робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (100 позицій), додатків. Повний обсяг дослідження – 129 сторінок, із яких 71 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1. 1. Лінгвістичні основи навчання фразеології

Важливим у методиці навчання української мови є усвідомлення суб'єктами освітнього процесу основних лінгвістичних понять, оскільки термінологічна точність дозволяє чітко окреслити наукове підґрунтя дослідження та визначити теоретико-методичні засади навчання фразеології задля формування духовно багатої особистості.

Відповідно до Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів філологічного напрямку [66] розділ “Фразеологія як розділ мовознавства” вивчають у 10 класі. У змісті чинної Програми передбачено розгляд таких питань: поняття про фразеологізм та його лексичне значення та його основні ознаки; джерела фразеологізмів, національна специфіка української фразеології; прислів'я, приказки, крилаті вирази, стійкі народні порівняння, побажання приповідки, каламбури, афоризми як різновиди фразеологізмів; фразеологія наукова, публіцистична, офіційно-ділова; фразеологізми з професійної мови тощо. Відповідно, постає потреба у витлумаченні означених категорій. У контексті нашого дослідження постає потреба у витлумаченні таких понять, як “фразеологія”, “фразеологічні одиниці”, розгляд ознак фразеологізмів, їх різновидів та джерел походження, національної специфіки фразеологізмів.

У розвиток фразеології в Україні значний внесок зробили М. Алефіренко, І. Білодід, Л. Булаховський, П. Горецький, В. Калашник, Ж. Колоїз, О. Кривецька, П. Плющ, І. Третьякова, В. Ужченко та ін. Мовознавці тлумачать фразеологію як розділ мовознавства, який вивчає

фразеологізми, їх ознаки, класифікацію, походження; а також як сукупність усталених зворотів, які властиві певній мові [77, с. 30].

Фразеологізм розуміють як: стійке словосполучення, яке є граматично оформленим за ознаками синтаксичних структур (словосполучень, речень), яке утворюється не через загальні граматичні та значеннєві закономірності поєднання слів, а за традицією, автоматично, у вигляді фіксованої конструкції з цілісним значенням, призначенням якого є вираження номінативно-експресивної функції [78, с. 203; 76, с. 137; 50; 41].

Слова у складі фразеологізмів часто мають переносне значення. Лексичне значення фразеологізмів є семантично неподільним на значення окремих слів, що входять до його складу.

Основними ознаками фразеологізмів є:

- цілісність значення – постійний лексичний склад, здатність виступати окремим членом речення, відносна усталеність компонентного складу;

- фразеологічна відтворюваність – є стійким сполученням слів, які можуть видозмінюватись;

- відносна постійність компонентного складу та структури;

- експресивність – функцією фразеологізмів є увиразнення мови, надання образного й емоційного забарвлення [82, с. 21-23].

Дослідники (І. Білодід, Л. Булаховський, П. Плющ тощо) доводять, що фразеологія української мови має неоднорідне походження. Фразеологізми можуть виникати з різних джерел:

- 1) більшість фразеологізмів утворюються з живої народної мови (*бити байдики, точити лясси*);

- 2) виробничо-професійна лексика (*брати в лещати, по всіх швах*);

- 3) з влучних виразів видатних та відомих людей (*чужому навчайтесь, й свого не чурайтесь* (Т. Шевченко); *послухали Лисичку – і Щуку кинули у річку* (Л. Глібов);

- 4) з античної літератури (*ахілесова п'ята, яблуко розбрату*);

5) з Біблії (*Содом і Гомора, земля обітована*).

Відповідно у складі фразеологізмів відокремлюють:

- фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологізми, семантика яких, не пов'язана з окремими компонентами;
- фразеологічні єдності – семантично-неподільні сполучення слів, які умотивовані значенням компонентів;
- фразеологічні сполучення – фразеологізми, значення яких випливає із семантики компонентів, у складі мають слова, одне з яких є вільним, а друге зі зв'язаним значенням;

М. Шанський виокремив і додав до цього переліку фразеологічні вирази – одиниці, які складаються зі слів з вільним лексичним значенням і відтворюється в мові.

Відповідно до Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів філологічного напрямку також вивчають прислів'я, приказки, крилаті вирази, стійкі народні порівняння, побажання, приповідки, каламбури як різновиди фразеологізмів [66]. Їх уналежнюють до фразеологізмів за ознакою відтворюваності в мовленні та усталеності компонентного складу.

Прислів'я, приказки, приповідки, вітання, побажання, крилаті вислови, народні порівняння, каламбури належать до “найкоротших жанрів, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності” [40, с. 38]. Разом вони складають паремійний корпус, основу якого становлять власне паремії – “як їх ще називають, народні паремії, народна мудрість, афоризми народного походження, фольклорні афоризми, практична філософія, моральні формули, історична пам'ять народу” [40, с. 38]

У підручнику із сучасної української літературної мови за редакцією А. Грищенка прислів'я визначають як влучний образний вислів повчального змісту, часто ритмізований, який є коротким та стійким відносно лексичного складу [77]. Відповідно до синтаксичних особливостей найчастіше прислів'я

виступають у формі речення: *Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує; Не те золото, що блищить*. Приказка є коротким влучним висловом, який в образній формі відтворює певне життєве явище [76]: *Грошей як кіт наплакав; Міряти на свій аршин*. Крилаті вислови науковці позначають як стійкі, афористичні, образні вислови видатних людей [77]: *Всякому городу нрав і права* (Г. Сковорода); *Залиш надію кожен, хто сюди входить* (Данте).

Часом, щоб створити колорит усної авторської розповіді, письменники вдаються до розмовної фразеології: стійких народних порівнянь (*бачив, як свої вуха; ганяють, як зайця; лізе, як оса в очі; надувся, мов сич; пристав, як смола*), приповідок (*Бідна душа без гроша. У кишені вітер гуляє. Нащо нам гроші, як ми самі хороші. Аби шия – ярмо буде*), побажань (*Будь багата, як земля, а здорова, як вода*); каламбурів (*Заливається майдан людсько-коров'ячо-волячо-кінсько овечою масою* (Остан Вишня). *Колись були Орфеї, а тепер корифеї* (Л. Костенко).), які визначають як гру слів, побудовану на зіткненні звичного звучання з незвичним і несподіваним значенням [63, с. 9].

Варто зауважити, що розвиток мови зумовлює функціонування і взаємодію узуальних і okazіональних мовних одиниць. Okazіоналізми виникають внаслідок конкретної комунікативної ситуації, що виникла під впливом сучасних суспільних процесів. Okazіональний фразеологізм розуміють як “новоутворений матеріальний репрезентант, що є результатом, реалізації мовної потенції, характеризується категорією okazіональності / узуальності, нульовим рівнем адаптації в “мовному просторі” та нульовим ступенем відтворюваності в просторі власне комунікативному” [39, с. 74]

Залежно від наявності емоційного забарвлення розрізняють фразеологізми нейтральні (міжстильові) й емоційно забарвлені, які використовують в художньому, розмовному і публіцистичному стилях. Також стилістичне забарвлення фразеологізмів залежить від джерела походження. Відповідно, фразеологізми поділяють на розмовно-побутові, книжні та народнопоетичні. Розмовно-побутові і народнопоетичні вирізняються експресивним забарвленням та найчастіше їх використовують у

розмовному, художньому та публіцистичному стилях. Тоді як науковому та офіційно-діловому стилю мовлення більше притаманні книжні фразеологізми: крилаті вислови, сталі словесні формули ділових документів, афоризми і термінологічні словосполучення [77, с. 33–34].

Мова і культура є взаємопов'язаними: мова є однією з рушійних сил поширення культури, і одночасно з цим є частиною національної культури. Мова засвідчує те, як мислить нація. Національна специфіка притаманна всім рівням мови: фонетика, лексикологія, морфологія, синтаксис тощо. Пласт лінгвокраїнознавчої інформації містять фразеологізми, оскільки вони відображають досвід народу носія мови: культуру, традиції, побут накопичені протягом історичного розвитку. Фразеологізми формують і розвивають етичні маркери людини через поєднання у своїй семантиці історичного, національного, загальнолюдського компонентів, чим презентує тісний взаємозв'язок культури з історичним розвитком. Маємо змогу зрозуміти ментальність народу, його психологію, усвідомлення буття. Часто у фразеологічних одиницях передано національний характер, з огляду на що можна отримати інформацію про духовність (морально-етичні, духовні цінності) минулих і сучасних поколінь нашого народу, ставлення до вітчизни, традиції, звичаї, релігійні вірування, взаємин між людьми та між людьми та суспільством, сімейний і побутовий устрій тощо.

Прислів'я, приказки, крилаті вислови передають морально-етнічні цінності українців, з-поміж яких особливе значення завжди мали родинні зв'язки. Як зазначає Ж. Колоїз, паремії “відображають українську ментальність і духовність, маніфестують риси національного характеру, настрої народу, репрезентують увесь колорит лінгвокультурної інформації, що робить їх цінним лінгводидактичним матеріалом” [40, с. 77].

Паремії ілюструють уявлення українців про велику родину (*дружній родині і в холод тепло; до свого роду – хоч через воду; у своєму домі і стіни допомагають, за родинним столом і їжа смачніша*); стосунки між подружжям (*живуть між собою, як риба з водою; батьки бережуть дочку*

до вінця, а чоловік жінку до кінця; на красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко); дітьми та батьками (не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями; шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько), батька (який дуб, такий тин; який батько, такий син; не той батько, що зродив, а той, що до ума довів), матір (на світі знайдеш усе, крім рідної матері; на сонці тепло, а біля матері добре), батьківщину (рідна земля – мати, а чужа – мачуха; людина без рідної землі, як соловей без гнізда), працю (бджола мала, а й та працює; без діла жить – тільки небо коптить), сміливість (сміливого багнет не бере; сміливість міста бере), милосердя (де є добрі люде, там біди не буде; доброго тримайся, поганого цурайся) тощо.

Отже, формування духовно багатішої особистості у процесі навчання фразеології уможлиблюється на чітко окреслених теоретичних засадах: розуміння місця фразеології серед мовознавчих наук, значення фразеологізмів, їх особливостей, джерел фразеологізмів та їх національної специфіки. А також усвідомлення місця прислів'їв, приказок, крилатих висловів, стійких народних порівнянь, приповідок, побажань та каламбурів поміж видів фразеологізмів. Тому ми можемо стверджувати, що лінгвістичні засади є ключовими у формуванні духовного світу учнів у навчанні фразеології.

1.2. Категорія “духовно багата особистість” у науковій літературі

У сучасному суспільстві гостро постає проблема духовності. Для гармонійного розвитку особистості важливим стають формування духовних орієнтирів. Відповідно до цього одне з чільних місць в освітньому процесі посідає “духовність”.

Вагомими перешкодами в гармонійному взаємозв'язку освіти і духовності можна вважати такі чинники, як перетворення школи на ринкові перегони, орієнтація на зовнішнє незалежне оцінювання, зосередженість на здобутті лише знань, які не підкріплені моральними нормами тощо [5, с. 129–

130]. У зв'язку з цим у сучасному освітньому процесі важливими є ідеї формування духовно багаті особистості.

Згідно з Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів [65] метою навчання української мови в школі є “формування національно свідомої, духовно багаті мовної особистості”. Відповідно до означеної мети одним із завдань, висунутих у Програмі, є формування духовного світу, цілісних світоглядних уявлень та загальнолюдських ціннісних орієнтирів.

У науковій літературі багато витлумачень понять: “духовність”, “мораль”, “виховання духовно багаті особистості”. Феномен духовності досліджували філософи на різних етапах історії: Арістотель, М. Бубер, Гегель, Р. Декарт, Г.-В. Ляйбніц, Б. Спіноза, Платон, П. Тейяр де Шарден, Фейєрбах, С. Франк, В. Франкл, Е. Фром, А. Швейцер, М. Шелер; так і сучасні: Я. Ардашова, О. Васильєва, Г. Горак, Н. Караульна, С. Кримський, О. Наконечна, Н. Хамітов; психологи: І. Бех, С. Максименко, Р. Охрімчук, М. Савчин, М. Тимофієва, Ж. Юзвак; дидакти: С. Гончаренко, В. Сухомлинський, М. Фіцула.

1.2.1. Філософський аспект визначення поняття “духовність”.

Феномен “духовність” розглядають ще з античних часів. Арістотель, Платон, Сократ осмислювали це явище і вбачали його витoki у мистецтві та його естетиці. Зокрема, в Арістотеля є вчення про ентелехію – спрямованість душі, рушійну силу, яка перетворює можливість у дійсність [85; 13]. У Середні віки (Фома Аквінський, Аврелій Августин) духовність пов'язували з Богом і християнськими цінностями. Епоха Відродження ознаменована атропоцентричними поглядами. Філософи цього періоду (Л. Валла, Дж. Манетті, П. делла Мірандола) аналізували духовність людини з позицій гідності та морального розвитку [85; 3]. Новий час став епохою значного стрибка технічного прогресу і, відповідно, підхід до потрактування духовності змінився. Такі філософи як Р. Декарт, Г.-В. Ляйбніц, Б. Спіноза потрактовували її з опертям на наукове, теоретичне знання [85]. Німецькі

класичні філософи витлумачує цей термін або через “абсолютну ідею” (В.Гегель) або через “любов” (Л.Фейєрбах) . У ХХ ст. дослідження феномену духовності набуло поширення та його стали розглядати у різних аспектах:

- діалогічне, динамічне явище (М. Бубер) [85];
- особливість людського буття та ціннісного вибору (В. Франкл, С. Франк, П. Тілліх) [13, с. 15];
- усвідомлення трагічності свого існування і відповідальності за наслідки власного вибору, пов’язане із станами внутрішнього неспокою (екзистенціалізм) [3, с. 6–7];
- вищий рівень розвитку особистості [3, с. 6–7];
- найважливіше призначення людини (П. Тейяр де Шарден, М. Шелер) [13, с. 15].

Сучасна українська філософія співвідносить духовність з онтологічним буттям людини. Дослідниця Я. Ардашова, узагальнивши попередні філософські доробки С. Кримського, Т. Тюріної, В. Шинкарука), пропонує таке витлумачення: “духовність – це сутнісна риса людини, що допомагає співвіднести своє життя з абсолютними цінностями, актуалізувати духовні сили особистості” [3, с. 7], а в “Енциклопедії сучасної України” Н.Хамітов визначає духовність як “категорію людського буття, що зумовлює його комунікативний характер, виражає здатність людини до творення культури і самотворення” [90].

Часто ототожнюють поняття “духовність” і “дух”. Як стверджує Г. Горак, “дух, з одного боку, може бути розглянутий як сукупність надбань людства у процесі його історичного розвитку, що функціонують як певні смислові утворення, згущення людського досвіду: форми суспільної свідомості – наука, мистецтво, мораль, політика, право, релігія, філософія, для яких типовим є наявність відповідної діяльності та її інституалізації” [17, с. 126–127]. Водночас варто зазначити, що категорії “духовність” і “душевність”, яка виражає “спрямованість людини до ближнього, здатність

до конкретно вираженої любові та співчуття” [90], певним чином протиставлені одна одній, ці дві категорії становлять екзистенційну основу особистості, яку протягом історії розглядали як діяльну істоту; особу, пов’язану з іншими системою відносин; носія культури; творіння Бога з вищим рівнем розвитку, наділену духовними цінностями.

Духовними цінностями є значущі життєві орієнтири особистості в пошуках сенсу та самореалізації, що підносить людину на вищий рівень самоствердження та свободи [49]. Цінності вимірюють на основі абсолютних величин: любов, дружба, істина, добро, краса, честь, гідність, справедливість, свобода. Тоді ж як нехтуваннями духовними цінностями призводить до здичавіння і зубожіння душі.

Духовні цінності формуються у процесі набуття совісті як основи самовизначення особистості. Совість – “категорія моральнісна, і моральність є визначником духовної культури особистості, що задає міру і якість свободи самореалізації людини” [34, с. 47], що діє і не зашкоджує іншим.

Отже, можемо зробити висновок, що, на думку філософів, духовністю варто вважати сутнісну рису людини, яка зумовлює характер її буття, відображає здатність до творення культури, допомагає дотримуватися у своєму житті абсолютних цінностей. Разом із душевністю вони покладені в основу особистості людини, яка живе відповідно до законів моралі та совісті.

1.2.2. Психолого-педагогічні аспекти визначення поняття “духовність”. Психологи з’ясовують духовність як певну рису, притаманну людині. Наприклад, М. Савчин визначає цей феномен як “особливий стан, який характеризують зосередженням на переживанні духовних цінностей” [68]. Р. Охрімчук вважає духовність вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними рушійними силами є людські цінності [58]. І. Бех вказує, що духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, зосередженість на моралі [9]. Водночас Ж. Юзвак розглядає духовність як “творчу здатність людини до самореалізації та самовдосконалення,

зумовлену такими особливостями когнітивно-інтелектуальної чуттєво-емоційної та вольової царин, які сприяють успішному формуванню та реалізації потреби в цілеспрямованому пізнанні та ствердженні її життєдіяльної істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомлення єдності себе та Всесвіту” [96].

Ми поділяємо думку М. Тимофієвої, що саме психічні процеси, стани і властивості є тим чинником, за допомогою якого духовність реалізується в особистості [80, с. 24]. І, відповідно, пізнання особистості відбувається завдяки почуттям та емоціям. Вони є невід’ємним складником духовного світу людини. Звідси виникає потреба розглянути ці явища більш докладно. Варто зазначити, що почуття – це переживання свого ставлення “до людських потреб, задоволення або незадоволення яких призводить до позитивних чи негативних емоцій” [49, с. 142]. Науковці виділяють:

- моральні почуття – засновані на моральних нормах почуття, які відображають ставлення людини до себе, інших людей та суспільства та є важливим засобом оцінки своїх і чужих вчинків;

- естетичні почуття – відчуття краси навколо себе, вони беруть участь у формуванні моральності людини, оскільки ушляхетнюють людину, надихають її високими прагненнями;

- інтелектуальні почуття тісно пов’язані з пізнавальною діяльністю та виявляються в допитливості, бажанні дізнатися нове, любові до знань;

- до пізнавальних уналежнюють цікавість, допитливість, цілеспрямованість, інтерес до певної галузі знань [12, с.437–443].

Оскільки, почуття породжують емоції людини, розглянемо визначення емоцій у науковій літературі. Емоціями вважають “безпосереднє, тимчасове переживання якого-небудь більш-менш сильного почуття” [43, с. 142]. Залежно від сфери вживання розрізняють такі емоції: альтруїстичні, комунікативні, глоричні, праксичні, пугнічні, романтичні, гностичні, естетичні, гедоністичні, акизитивні, фундаментальні. У контексті нашого дослідження розглянемо детальніше:

- альтруїстичні емоції (бажання допомагати людям, занепокоєння долею інших, бажання приносити радість, турбота, підтримка інших);
- праксичні (захоплення працею, задоволення від виконаної роботи);
- романтичні (прагнення до незвичайного, очікування чогось світлого, казкового, доброго);
- гностичні (прагнення зрозуміти суть, дізнатися щось нове);
- естетичні (почуття прекрасного, гармонії, ліричні переживання);
- фундаментальні (інтерес, радість, горе, гнів, відраза, презирство, страх, подив, сором) [12, с. 445-453].

Отже, можемо підсумувати, що, з психологічного аспекту, духовність – це вищий рівень розвитку особистості, яка здатна до самореалізації та самовдосконалення через вихід за межі егоїстичних спрямувань, рушійними силами якого є духовні цінності. Водночас маркерами духовного розвитку людини є почуття (моральні, естетичні, інтелектуальні, пізнавальні) та викликані ними емоції: як негативні, так і позитивні.

Важливими елементами виховання духовності є формування світогляду, моралі. Виховання духовно багаті особистості треба здійснювати через формування поглядів, переконань та моральних цінностей. Варто зазначити, що потлумачень моралі не менше, ніж означень терміна “духовність”. Питання моральності розглядають по-різному. Найбільш вдалим нам видається означення моралі як “системи цінностей, принципів, норм і правил поведінки та діяльності людей, які регулюють відносини між ними на гуманній основі” [42].

Оскільки духовність є моральною культурою суспільства, важливим елементом виховання духовно багаті особистості є моральне виховання. З погляду філософії, це “виховна діяльність, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок, звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і приписів моралі, участь у практичній діяльності” [80].

У педагогіці також багато визначень морального виховання. Важливими для нашого дослідження є погляди С. Гончаренко, А. Кузьмінського, М. Фіцули та ін. М. Фіцула розглядав моральне виховання як виховну діяльність, цілеспрямований вплив на основі моралі [86]. На думку ж С. Гончаренка, процес морального виховання покликаний сформувати мораль людини відповідно до певної ідеології [16, с. 216].

Доходимо висновку, що моральне виховання – цілеспрямована виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні цінності людини. Учитель загальноосвітнього закладу має формувати моральні цінності в учнів (добро, взаєморозуміння, милосердя). Моральні цінності є різними формами вираження моральних вимог: моральних ідеалів, норм і принципів моралі, таких понять, як добро, справедливість, честь, гідність, обов'язок та інших моральних якостей людини. Означена категорія є благом і для людини, яка їх обирає, і для її оточення загалом. Тому важливим постає виховання в дитині означених якостей, тобто формування духовно багатой особистості. Як закликав В. Сухомлинський, формувати в душі дитини загальнолюдські цінності [74].

Завдяки таким явищам, як “духовність”, “мораль”, “моральне виховання” відбувається формування духовно багатой особистості. Тобто людини, яка є не байдужою до сутності власного буття й існування інших людей. Це особа, яка усвідомлює та керується у житті моральними нормами. Така людина не буде досягати власної мети через нехтування благополуччям інших, а поважатиме людей, їхні думки, переконання. У своїй діяльності духовно багата особистість керуватиметься такими поняттями, як справедливість, чесність тощо, а не заздрощами, гординею, жагою наживи.

Отже, формування духовно багатой особистості є вкрай важливим і передбачає розвиток духовно-моральних цінностей людини. неабияку роль у цьому відіграє моральне виховання, яке є цілісним процесом засвоєння учнями моральних норм і правил, формуванням у них моральних цінностей.

1.3. Вікові особливості суб'єктів навчання

Робота над формуванням духовно багатой особистості під час навчання фразеології учнів та учениць профільної школи потребує врахування вікових психологічних особливостей здобувачів освіти. Зокрема, важливо врахувати рівень розвитку уваги, уяви, пам'яті, мислення, емоційного інтелекту тощо.

Учні та учениці профільної школи загалом є 15–17-річними. Для нашого дослідження послуговатимемось періодизацією Е. Еріксона, оскільки вона спирається саме на особливості психологічного розвитку. Відповідно до цієї періодизації навчання у старших класах відбувається у період юності [69].

Увага в зазначеному віці вже є контрольованим процесом, проте важливу роль у приверненні уваги учнів юнацького віку відіграють особисті вподобання [69]. Тобто найбільше уваги приділятимуть саме тій діяльності, яка цікавить найбільше. Пам'ять вже повністю перейшла від механічного запам'ятовування до смислового. В цей період здобувачам освіти вже доступне абстрактне запам'ятовування. Загалом для підліткового та юнацького віку характерний однаково високий рівень різних видів пам'яті [28, с. 40]. Тобто зорова, слухова пам'ять має приблизно схожий рівень. Психологи стверджують, що для старшокласників характерним є використання різних прийомів для запам'ятовування. Важливо зазначити, що в цьому віці довільне запам'ятовування переважає над мимовільним [28, с. 40].

Уява в цьому віці перетворюється у самостійну діяльність [69]. У юнацькому віці уява та пам'ять мають тісний зв'язок з мисленням. В означеному віці переваги набуває теоретичне мислення, збільшується здатність встановлювати смислові зв'язки. Саме в цей період кругозір учнів

та учениць стає дуже широким. Тобто, якщо, наприклад, вони отримують інформацію про людину, то юнаків вже цікавить не лише загальна інформація, а й відносини цієї людини із суспільством. В цьому віці здобувачів освіти цікавить широке коло глобальних питань щодо соціуму, світу. На думку Н. Волошиної, у здобувачів освіти юнацького віку розвивається здатність до оцінки та прогнозу суспільних явищ [14, с. 28].

Означеному вікові притаманне посилене утвердження власного світогляду [69]. Його формування залежить від суспільства, у якому перебувають старшокласники, особистого оточення та власного розвитку свідомості. Саме в цей період старшокласники виявляють прагнення до самореалізації, соціальної активності тощо. Відповідно це доречний час для розвитку та формування цінностей, світоглядних позицій.

Психологічні особливості юнацького віку містять низку новоутворень, які, на думку В. Токаревої, можна розділити на комплекси, пов'язані з:

- самовизначенням, самореалізацією (готовність до самостійного мислення, прийняття рішень, формувань внутрішніх якостей; самовизначення свого життєвого шляху);

- утвердженням курсу на майбутнє (визначення своїх цілей та перспектив, планів на майбутнє);

- мотивацією (формування світогляду, цінностей, ідеалів, мрій) [81, с. 237].

Самовизначення має певні критерії, дотримання яких і є важливими ознаками зазначеного явища:

- потреба у спілкуванні;
- комунікативні вміння;
- сформованість і розвиненість потреб і мотивів;
- самосвідомість;
- рефлексія;
- сформований світогляд;

- наявність досвіду;
- сформований характер;
- розвинений інтелект та мислення;
- розвинений емоційний амулет;
- вміння найбільш ефективно використовувати свої особливості характеристики у роботі та соціальних відносинах [89, с. 44].

Загалом, дослідники зазначають, що розвиток чинників, які сприяють самовизначенню (духовному та суспільному) є центральними в юнацькому віці [69]. Потреба розуміння свого місця в суспільстві та власному житті, порив до трудової діяльності та можливості самореалізації за її допомогою є яскравими характеристиками означеного віку.

Важливо вказати, що саме в цей період неабиякого значення набуває не лише прагнення до певного результату, а й шляхи до нього [89]. Тому в старших класах так важливо сформувані такі ціннісні духовні поняття, як честь, гідність, чесність, що є важливим під час шляху до певного результату, здобутку.

Саме в цей період можлива криза ідентичності, яку характеризують через низку показників:

- невизначеність у часі;
- злети та падіння та, як наслідок апатія і розпач;
- заплутаність особистої системи цінностей.

В юнацькому віці завершується формування ціннісних орієнтирів. Оскільки, як зазначено вище, мислення старшокласників стає більш системним, тому і формування ціннісних орієнтирів має системний характер. Ієрархічну модель цінностей особистості розробила З. Карпенко:

- здатність до самоорганізації, самоконтролю;
- усвідомлене розуміння істини, користі;
- творчість, естетичні орієнтири;
- робота на користь суспільству [89, с. 108].

Науковці розробили складники формування цінностей учнів та учениць профільної школи:

- вміння розпізнавати свої емоції;
- уміння впливати на власні емоції;
- здатність до емпатії;
- свідоме використання емоцій на користь собі чи суспільству;
- комунікативні навички [57, с. 40–41].

Важливим чинником розвитку самореалізації та самоствердження є значний ріст комунікативних навичок [89, с. 28]. Саме вони допомагають задовольнити потребу у спілкуванні та самореалізації в різних сферах, утвердженні в суспільстві. Цьому періоду притаманна переоцінка взаємовідносин між людьми [43, с. 60–61]. Чільне місце посідають характеристики людини для старшокласника не професійні якості, а особистісні, зокрема здатність до комунікації. Загалом, розмова відіграє психотерапевтичну функцію, а дружба, відповідно, є джерелом вищеозначеного прагнення. Ця тенденція має тісний зв'язок із соціальним інтелектом, для якого характерне постійне самовдосконалення та покращення вмінь ґрунтовно спілкуватись з людьми [71, с. 762]. Тобто вміння керувати власними емоціями задля досягнення мети. Тому на цьому етапі розвитку важливо формувати позитивні духовні цінності.

Отже, для нашого дослідження мають значення вікові особливості учнів та учениць юнацького віку. Для цього віку характерне прагнення до самовизначення та самореалізації. При цьому всі питання старшокласниками розглядаються в контексті світу та соціуму. Варто зазначити, що в означений період в поглядах здобувачів освіти роль відіграє не лише кінцева мета, а й шляхи її досягнення з поглядів моралі та духовних цінностей. Важливим є комунікативні здібності як один із засобів самореалізації та дружби, не менш важливою у цьому віці є здатність вислухати і поговорити. В зазначеному віці відбувається переоцінка різноманітних поглядів, остаточне утвердження цінностей. Ураховуючи сказане, робимо висновок, що виховний аспект –

формування духовності особистості – є вкрай важливим у навчанні та розвитку учнів та учениць профільної школи.

Висновки до першого розділу

Формування духовно багаті особистості через навчання фразеології базується на чітко визначених теоретичних засадах, які передбачають розуміння ролі фразеології в мовознавстві, значення та особливості фразеологізмів, джерела фразеологізмів та їх національну специфіку. Окрім того, важливо розуміти місце прислів'їв, приказок, крилатих висловів, стійких народних порівнянь, приповідок, побажань та каламбурів серед фразеологізмів. Відповідно, лінгвістичні засади є ключовими у формуванні духовного світу учнів під час вивчення фразеології.

Доведено, що цілеспрямоване формування духовно багаті особистості пов'язане з такими поняттями, як “духовність”, “мораль” і “моральне виховання”. Це означає створення особистості, яка не байдужа до власного існування і сутності інших людей. Така особистість усвідомлює і дотримується моральних норм у житті. Вона поважає інших людей, їхні думки та переконання, і не прагне досягнути своїх цілей шляхом жертвування щастям інших. У своїй діяльності духовно багата особистість керується принципами справедливості, чесності та інших моральних цінностей, а не заздрощами, гординою та жадібністю.

Отже, важливим складником формування духовно багаті особистості є розвиток духовно-моральних цінностей людини. Моральне виховання відіграє суттєву роль у цьому процесі, оскільки воно передбачає засвоєння учнями моральних норм і правил, а також формування моральних цінностей.

Констатовано, що в навчанні фразеології використовуються особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи, а також когнітивно-комунікативний, соціокультурний і текстоцентричний. Принципи навчання сприяють засвоєнню матеріалу та формуванню компетентностей, а

педагогічні технології поліпшують реалізацію навчальних підходів. До методів навчання фразеології належать: метод зв'язного викладу матеріалу, метод роботи з підручником, спостереження та аналіз мовних явищ, інтерактивний метод. Для досягнення мети використовуються такі прийоми, як порівняння, зіставлення, опис фразеологізмів, добір синонімів і антонімів, використання контексту, робота з фразеологічними словниками та збірками прислів'їв та приказок, а також встановлення зв'язків з іншомовними відповідниками. Прийоми активних методів навчання також відіграють важливу роль у формуванні особистості. Тренувальні вправи є ефективними засобами засвоєння та закріплення навчального матеріалу. У навчанні також корисними є наочність, дидактичний матеріал і використання інформаційних технологій. Отже, організована система лінгводидактичних основ забезпечить якісне формування духовно багаті особистості учня.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗРОБКИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

2.1. Лінгводидактичні чинники формування духовно багаті особистості у процесі навчання фразеології

2.1.1. Підходи і принципи навчання. Основою навчання української мови є підходи, принципи, які зумовлюють вибір методів, прийомів та засобів навчання, уможливають належний рівень формування мовної та мовленнєвої компетентності та формування духовно багаті особистості.

Підходи до навчання – це стратегічні напрями, які охоплюють усі складники освітнього процесу. Кожен підхід уможливує “всебічне вивчення мови, спрямовує діяльність учителя й учнів на формування національно мовної особистості – людини з високим рівнем інтелекту, духовності та мовленнєвої культури” [64, с. 55]. Підходи до навчання С. Омельчук поділяє на особистісно зорієнтований, системний, словоцентричний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, компетентнісний, контекстний, проблемний, соціокультурний [56].

Державний стандарт базової середньої освіти передбачає реалізацію компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів [25]. У Програмі з української мови для 10 класу філологічного напрямку загальноосвітніх навчальних закладів [66] до них додано також когнітивно-комунікативний, соціокультурний, текстоцентричний. Оскільки вони є визначальними в нашому дослідженні, розглянемо ці категорії докладніше.

Особистісно орієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей дитини. В “Українському педагогічному словнику” його потрактовано як послідовне ставлення до вихованця як до особистості, свідомого відповідального суб’єкта власного розвитку і

виховної взаємодії [16, с. 243]. Отже, особистісно орієнтований підхід може реалізовуватися лише за умови рівноправності суб'єктів навчання, їхньої спільної діяльності. Автори “Словника-довідника з української лінгводидактики” зазначають, що вчитель-словесник визначає мету, спрямовує навчальний процес, способи представлення матеріалу, ілюстративний матеріал, методи, прийоми з урахування інтересів, рівня знань і умінь, потреб, мотивів, здібностей учнів [70, с. 204]. Плідний розвиток особистості ґрунтується на взаємодії учнів та вчителя за моделями: “вчитель – учень”, “вчитель – учні”, “учень – учень” тощо [25]. Отже, ознаками особистісно орієнтованого підходу є співпраця, взаєморозуміння і взаємоповага, індивідуальний підхід до учнів, умови для розкриття особистісних якостей.

Компетентністний підхід передбачає формування вмінь застосовувати отримані знання на практиці. Він спрямований на досягнення результатів, передбачених ключовими (спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична компетентність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, соціальні та громадянські компетентності, підприємливість, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і здорове життя) і предметними (мовна, лінгвістична, лінгвокультурознавча, мовленнєва, комунікативна, мовленнєва, дослідницька, медіаосвітня, літературна, мистецька, суспільствознавча, історична тощо) компетентностями. Ключові компетентності, як зазначено у Програмі, це вміння, яких набуває кожен здобувач освіти для самовизначення, самореалізації, загального розвитку [25; 66]. З-поміж вищеназваних ключових компетентностей З. Бакум виокремлює важливі для формування духовності особистості: “загальнокультурна грамотність – використання української мови для духовного і культурного самозбагачення” і соціальні та громадянські компетентності, які передбачають вміння співпрацювати з

іншими, запобігати конфліктам і розв'язувати їх; сприймання людської гідності як найвищої цінності; повага до законів України [49, с. 133–134].

Діяльнісний – спрямований на формування учня-мовця, а не учня-мовознавця, тобто на формування практичних умінь і навичок застосування отриманих знань. Цей підхід реалізують під час розвитку мовлення через занурення у комунікативну ситуацію [25].

У межах соціокультурного підходу розглянуто мову як засіб пізнання духовних смислів культурних явищ, міжкультурного спілкування і духовно-естетичного виховання [44]. Науковці стверджують, що найбільш добре це реалізовано на фразеологічному рівні, оскільки фразеологізми чітко і прозоро віддзеркалюють національно-культурне значення. Саме завдяки цьому семантичному забарвленню у фразеологізмах втілено ментальність народу.

Когнітивно-комунікативний підхід є усвідомленим засвоєнням знань про мову та оволодіння різними діями:

- упізнавати, аналізувати, мовні одиниці і факти;
- класифікувати мовні одиниці;
- оцінювати [65].

Не менш важливим у теорії і практиці навчання є принципи. На їх основі забезпечують належний рівень засвоєння матеріалу та формування компетентностей. Принципи навчання – це вихідні (фундаментальні) положення, на яких ґрунтується зміст уроків, застосування методів, прийомів навчання. Знання принципів навчання дає змогу правильно визначити мету, зміст, методи, засоби і форми навчання. Розрізняють загальнодидактичні та лінгводидактичні принципи навчання [65]. Загальнодидактичні поділяють на традиційні, до яких відносять принципи науковості, систематичності, послідовності, наступності і перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності викладу; та сучасні, до яких належать принципи гуманізації та гуманітаризації, співтворчості, співробітництва, розвивального характеру навчання, індивідуалізації, диференціації та оптимізації, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості. К. Плиско

зазначає, що на сучасному етапі систему принципів доповнили такі принципи: комунікативно-діяльнісний, проблемно-пошуковий, культурологічний [60]. Лінгводидактичні принципи також поділяють на дві групи: загальнометодичні (взаємозалежність мови і мислення, екстралінгвальний, функціональний, міжпредметний та внутрішньопредметний зв'язок, нормативно-стилістичний, історичний, зв'язок навчання кількох мов, взаємозалежність усного і писемного мовлення) та специфічні [64].

У контексті нашого дослідження взято до уваги такі загальнометодичні принципи: екстралінгвальний, тобто зіставлення фразеологізмів з реаліями та поняттями, історичний – дослідження історії фразеологізмів; зв'язок мови і мовлення; зв'язок усного та писемного мовлення.

Під час навчання фразеології науковці пропонують послуговуватися і специфічними принципами:

- лексико-граматичний – зіставлення лексичного та граматичного значень;
- системний – урахування елементів лексичної парадигми;
- функційний – розмежування фразеологізмів за сферами їх вживання;
- контекстний – урахування семантичних значень та синтагматичних зв'язків у контексті;
- взаємозалежність усного і писемного мовлення;
- вивчення матеріалу на текстовій основі
- взаємозв'язок з іншими мовними рівнями;
- формування стійкої мотивації;
- уведення поданих або самостійно дібраних мовних одиниць у власне мовлення;
- опертя на соціокультурний компонент;
- принцип проектування [64, с. 122; 20, с. 54–57].

2.2.2. Педагогічні технології, методи, прийоми і засоби навчання. Є різні витлумачення поняття “педагогічні технології”. У нашому дослідженні будемо послуговуватись визначенням, поданим в “Словнику-довіднику з української лінгводидактики”: “система методів, способів та засобів навчання, яка в певних умовах забезпечує оптимальну реалізацію навчального процесу” [70, с. 244]. Головними параметрами технологій є загальна цільова спрямованість та шлях досягнення мети [49].

Функціонує багато класифікацій педагогічних технологій: за рівнем застосування (загальнопедагогічні, предметні, модульні), за філософською основою, за провідним чинником психічного розвитку (біогенні, соціогенні, психогенні, ідеалістські), за концепцією засвоєння (асоціативні, розвивальні, інтеріоризаторські, біхевіористичні, нейролінгвістичні, гештальт-технології, сугестивні), за орієнтацією на особистісні структури (інформаційні, операційні, саморозвитку, евристичні, формування морально-етичного ставлення, формування естетико-художнього ставлення), за характером змісту та структури (навчальні / виховні, світські / релігійні, загальноосвітні / професійні, гуманістичні / технократичні), за організаційними формами (класно-урочні /альтернативні, академічні клубні, індивідуальні /групові, колективний спосіб навчання, диференційоване навчання), за типом управління пізнавальною діяльністю (класно лекційне, навчання за книгою, система “консультант”, комп’ютерне навчання, програмне навчання, система “репетитор”, система малих груп), за підходом до дитини (авторитарні, дидакто- / соціо-, антропо- / педцентричні, особистісно-орієнтовані, езотеричні, вільного виховання, технології співробітництва, гуманно-особистісні), за домінуючим методом (догматичні, пояснювально-ілюстративні, розвивальне навчання, діалогічні, програмоване навчання, творчі, проблемні / пошукові, ігрові, саморозвивальне навчання, інформаційні) [51, с. 13–16]. У межах нашого дослідження розглянемо такі технології: проблемного навчання, ігрові, особистісно орієнтовані,

розвивального навчання, колективного навчання, розвитку критичного мислення, програмного навчання, інтерактивного навчання, проектного навчання, модульного навчання, колективного творчого виховання, дистанційного навчання.

Принципи навчання визначають один із найважливіших аспектів засвоєння фразеологізмів – добір методів навчання. Метод навчання – спосіб упорядкованої, взаємопов’язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання [79, с. 118]. У лінгводидактиці методи навчання потрактовують як “систему моделей методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу, особливостями джерел навчальної інформації” [45, с. 34].

Отже, підсумувавши можемо сказати, що методи – це упорядкована, взаємопов’язана діяльність учителів та учнів та система методичних прийомів, які спираються на мету, принципи навчання, побудову навчального матеріалу, особливості джерел інформації, спрямовані на навчання, виховання і розвитку особистості в процесі навчання.

Є багато підходів до класифікації методів навчання. Варто зазначити, що система методів, розроблена з урахуванням особливостей навчального предмета, його змісту, мети, найдоцільніше забезпечує організацію навчального процесу та орієнтацію на предмет.

Відомі такі класифікації методів навчання:

- за джерелом знань;
- за дидактичною метою;
- за способом мислення учнів;
- за рівнем пізнавальної активності учнів;
- за способом взаємодії вчителя й учнів.

Методи, погруповані за джерелом знань, своєю чергою поділяють на словесні (розповідь, лекція, бесіда тощо), наочні (показ, демонстрація та ін.) та практичні (написання творів тощо) [10, с. 9–10].

О. Біляєв класифікує методи навчання за способом взаємодії учителя і учнів: усний виклад, бесіда, робота з підручником, метод вправ, спостереження над мовою [49, с. 25].

У процесі навчання фразеології важливе місце посідають: метод зв'язного викладу матеріалу (його доцільно використовувати, наприклад, під час ознайомлення з поняттям “фразеологічна одиниця” та її особливості, з видами фразеологізмів та способах їх вживання в мовленні). Також вагому роль відіграє використання методів роботи з підручником, спостереження та аналізу мовних явищ, методу вправ. Практичні мовні вправи є необхідними під час вивчення усіх тем, оскільки сприяють закріпленню матеріалу [10].

О. Кучерук пропонує умовно поділити методи навчання української мови на три групи:

- 1) методи формування мовної компетентності;
- 2) методи формування мовленнєвої компетентності;
- 3) методи формування комунікативної компетентності [45, с. 156–157].

Методи першої групи спрямовані на засвоєння системи мовних знань і на формування навчально-мовних та правописних умінь і навичок. До цієї групи належать методи: бесіди, роботи з теоретичним матеріалом, спостереження над мовою, моделювання, порівняння, мовного аналізу, диктанту, метод вправ та ін.

Методи другої групи зорієнтовані на поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвих понять та розвиток видів рецептивної та продуктивної діяльності. Поміж цих методів виокремлюють такі: метод аудіовізуальний, переказування, конспектування, пізнавального та символічного бачення тексту, проєктів, складання історій за допомогою сюжетних малюнків, створення тексту, словесного портрету, метод “вільне письмо” та інші.

Третя група передбачає методи, які сприяють формуванню навичок ефективного спілкування. Це інтерактивний метод, під час застосування якого відбувається постійна активна взаємодія усіх учнів. До цього методу

зараховують такі прийоми, як діалогування, дискусія, моделювання комунікативних ситуацій, рольові ігри, “Мікрофон”, “Мозковий штурм” тощо.

Також виокремлюють активні методи навчання. Розглянемо кілька визначень цього твердження. Активне навчання – це організація та ведення навчального процесу спрямовані на всебічну активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою використання дидактичних та організаційно-управлінських засобів [26, с. 17]. А за визначенням В. Євтушевського, активне навчання знаменує перехід від регламентованих, алгоритмізованих, програмових форм і методів навчання до проблемних, дослідницьких, розвивальних, що забезпечує утвердження пізнавальних мотивів та інтересів, умов для творчості [31, с. 14]. Отже, активними методами є перехід організації та перебіг освітнього процесу, спрямовані на активізацію здобувачів освіти за допомогою дидактичних та організаційно-управлінських, від старих регламентованих методів до проблемних, розвивальних, дослідницьких, які більше застосовуються на практиці.

Активні методи навчання поділяють на вербальні (міні-лекції, лекції удвох, лекції з помилками, спільне обговорення матеріалу тощо) та візуальні (викладення інформації у вигляді малюнків, графіків, таблиць, схем, плакатів, записи, слайди тощо) [553, с. 230]. До активних методів науковці відносять дискусію, коментування, кейс-метод, ділові та рольові ігри, аналіз інцидентів, ігрове проектування, моделювання ситуацій тощо [49, с. 37–38; 7, с. 230–231; 86, с. 4–7; 49, с. 151–156]. До активних методів навчання уналежнюють інтерактивний метод. Це метод спілкування на основі діалогу [29, с. 73].

Є кілька класифікацій інтерактивних технологій. За метою уроку та формою організації виокремлюють технології: кооперативного, колективного та ситуативного навчання, опрацювання дискусійних питань; а за розподілом інтерактивних методів: превентивні (тренінг, консультація), імітаційні (інсценування, ділові ігри, диспут, “мозковий штурм” та ін.) та неімітаційні

(проблемна лекція, конференція, практикум тощо) інтеракції. До інструментів інтерактивного навчання зараховують діалог, полілог, миследіяльність, сенсотворчість, міжособистісні взаємини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія [59, с. 129].

Усі навчальні методи мають певні складники – прийоми. За твердженням Н. Бондаренко, вони є засобом реалізації методу через окремий пізнавальний елемент [11, с. 7]. Прийоми класифікують на дидактико-методичні та предметні (специфічні). До дидактико-методичних зараховують аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, класифікація, диференціація тощо.

До активних методів науковці уналежнюють такі прийоми:

- ЛОСи – складання листів опорних сигналів (конспектів), в основі яких лежать візуальні елементи;
- скрайбінг – створення невеликих малюнків, які роблять сенс інформації більш зрозумілим;
- “плюс-мінус-цікаво” – аналіз проблемної ситуації з виділенням позитивних і негативних компонентів;
- сторілейтинг – “переклад” подій у слова, зображення та звуки з імпровізацією та перебільшенням;
- “таблиці з категоріями” – полягає в розподіленні інформації за категоріями;
- “формулювання висновків” – метод полягає у тому, щоб запропонувати учням сформулювати логічні обґрунтовані висновки;
- “джиг-со” – клас ділять на групи, кожна з них отримує свою частину інформації, яку вони опрацьовують та представляють іншим, а експертні групи вислуховують і проводять експертну оцінку;
- “за – проти” – метод дає можливість розглянути протилежні позиції щодо проблемного питання;

– “снігова куля” – обговорення проблемного питання у групах по дві, потім по чотири і по вісім чоловік [51, с. 37–38; 7, с. 230–231; 86, с. 4–7; 49, с. 151–156].

Під час навчання фразеології застосовують і специфічні прийоми.

Прийоми роботи з фразеологізмами поділяють на дві групи:

- 1) прийоми семантизації фразеологізмів;
- 2) прийоми формування умінь і навичок використання фразеологізмів у мовленні [64].

До першої групи уналежнено прийоми порівняння, зіставлення, опис фразеологізмів, добір синонімів і антонімів, використання контексту, робота з фразеологічними словниками та збірками прислів'їв та приказок. Друга група – прийоми групування за тематичними та семантичними ознаками, створення текстів з використанням фразеологізмів, редагування, визначення синтаксичних особливостей фразеологізмів тощо.

Ефективними в навчанні фразеології є вправи. Існує кілька підходів до класифікації вправ з вивчення фразеології. Відповідно до принципу послідовності виокремлюють такі:

- 1) пропедевтичні, мета яких полягає в тому, щоб забезпечити первинне сприймання фразеологізмів, знання їх значень;
- 2) ілюстративні – демонструють приклади вживання в мовленні;
- 3) вправи для закріплення матеріалу допомагають засвоїти структурно-семантичні зв'язки;
- 4) повторювально-узагальнювальні дають змогу ввести фразеологізми в словниковий запас;
- 5) творчі завдання передбачають вільне послуговування фразеологізмами в мовленні.

Відповідно до способів засвоєння матеріалу тренувальні вправи поділяють на дві групи:

- 1) власне фразеологічні – спрямовані на засвоєння значень фразеологізмів, їх ознак, явищ полісемії, синонімії та антонімії в фразеології;

2) комбіновані – засвоєння матеріалу на основі взаємозв'язку з іншими розділами мовознавства.

Під час навчання фразеологізмів послуговуємося класифікацією Т. Денищич:

- на знаходження фразеологізмів у реченні;
- на добір синонімів та антонімів до фразеологізмів;
- на заміну словосполучень близькими за значенням;
- на добір фразеологізмів;
- на знаходження відмінностей у близьких за структурою фразеологізмах [24, с.121].

Важливий елемент навчання, який впливає на ефективність методів і прийомів навчання, – засоби навчання – “допоміжні матеріали з їх специфічними дидактичними функціями” [86, с.140]. Одним із головних дидактичних засобів навчання є підручник. Засоби навчання також можуть бути наочними, технічними тощо. До наочних належать таблиці, схеми, малюнки, фразеологічні словники. До технічних – використання інформаційних технологій, перегляд кінофільму тощо.

Сучасні здобувачі освіти є користувачами інформаційно-комунікативних технологій, тому застосування їх пожвавлює увагу та підвищує активність учнів. У сучасній освіті важливо послуговуватися інформаційними технологіями як засобом навчання. Всесвітня мережа та новітні технології відкривають нові горизонти для учнів та вчителів. Застосування ІКТ розширює можливості як учителя на етапі проєктування уроку, так і учня під час виконання завдань, що уможливить урізноманітнення та розширення можливостей збагачення словникового запасу учнів фразеологізмами.

Засоби інформаційних технологій класифікують на:

- навчальні;
- тренажери;

- контролюючі;
- інформаційно-пошукові;
- демонстраційні;
- імітаційні;
- лабораторні;
- моделювальні;
- розрахункові;
- навчально-ігрові.

До інформаційних засобів навчання зараховують статистичні таблиці, динамічні таблиці, тренажерний комплекс, електронна бібліотека, тестові завдання, диктанти, віртуальні екскурсії, інтерактивні дошки, онлайн-платформи, блоги, підкасти, відеозв'язок, презентації, екранізації, медіапроекти тощо.

Отже, основними підходами до навчання фразеології є особистісно орієнтований, компетентністний і діяльнісний підходи. Також варто враховувати когнітивно-комунікативний, соціокультурний, текстоцентричний. Принципи навчання забезпечують засвоєння матеріалу та формування компетентностей. Педагогічні технології покращують процес реалізації навчальних підходів. Принципи навчання фразеології визначають такі методи навчання, як метод зв'язного викладу матеріалу, метод роботи з підручником, спостереження та аналізу мовних явищ, творчий, інтерактивний метод. Ключовими прийомами є порівняння, зіставлення, опис фразеологізмів, добір синонімів і антонімів, використання контексту, робота з фразеологічними словниками, збірками прислів'їв та приказок, встановлення взаємозв'язків з іншомовними відповідниками. Також важливе місце у формуванні особистості відіграють прийоми активних методів навчання. Чільне місце в навчанні фразеології посідають тренувальні вправи, оскільки сприяють засвоєнню і закріпленню навчального матеріалу.

Доцільними засобами навчання є наочність, дидактичний матеріал, інформаційні технології.

2.2. Аналіз чинних програм і підручників з української мови в контексті досліджуваної проблеми

2.2.1. Чинні навчальні програми. В умовах сучасної освіти на уроках важливими є завдання формувати, навчати, розвивати і виховувати за допомогою засобів навчання української мови духовно багату особистість, яка володіє знаннями, уміннями і навичками та здатна їх застосовувати. На це орієнтована Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів з української мови. Філологічний напрям, профіль – українська філологія [65].

Розглянемо Програму з української мови для 10 класу філологічного напрямку загальноосвітніх навчальних закладів, яка відповідає Державному стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України [25]. У навчальній програмі з української мови для 10 класу на опанування розділу “Фразеологія” відведено 6 годин.

Зміст мовної змістової лінії подано за лінійним принципом, що передбачає неперервну послідовність пов’язаних між собою тем навчання. У програмі реалізовано внутрішньопредметні (з лексикологією, лексикографією, синтаксисом, стилістикою тощо) та міжпредметні зв’язки (з літературою, історією, іноземними мовами тощо). Мовна змістова лінія зорієнтована на систематизацію, узагальнення та поглиблення знань про фразеологізми та їх різновиди, розуміння лексичного значення, розуміння джерел фразеологізмів, вміння добирати синоніми, антоніми та розрізняти фразеологічні омоніми, роботу зі словниками, виконання власного наукового пошуку та підготовку повідомлень за його результатами тощо. Це все зумовлює удосконалення мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Мовленнєва змістова лінія побудована за принципом систематичності та послідовності, які передбачають розподіл навчального матеріалу на окремі фрагменти (аудіювання, читання, говоріння і письмо). Вправи цієї змістової лінії зорієнтовані на пояснення значень фразеологізмів та їх різновидів, використання стійких словосполучень у мовленні з урахуванням їх стилістичних особливостей, редагування речень і текстів.

Мовна і мовленнєва змістові лінії визначають безпосередньо предмет навчання, його структуру. У них ми бачимо вимоги до мовної і мовленнєвої компетентності учнів, кількість годин, розрахованих на засвоєння матеріалу. Дві інші (соціокультурна і діяльнісна) є засобами досягнення виховної та розвивальної мети. Соціокультурна змістова лінія реалізується через теми робіт та сприяє формуванню світогляду учнів, утвердженню цінностей. Діяльнісна змістова лінія при вивченні зазначеної теми сприяє формуванню таких видів умінь учнів, як організаційно-контрольні, загально-пізнавальні, творчі та естетико-етичні. Згідно з вимогами до рівня діяльнісної компетентності учнів вони мають уміти:

- висловлювати своє ставлення до національно-мовного колориту;
- критично оцінювати й узгоджувати із загальнолюдськими моральними нормами свої вчинки;
- виявляти готовність творити добро;
- уміти брати на себе відповідальність за свої мовні вчинки [65].

Виконання цих вимог разом із реалізацією соціокультурної змістової лінії сприяє формуванню духовно багаті особистості.

2.2.2. Аналіз підручників з української мови. У контексті нашого дослідження проаналізуємо підручник “Українська мова (профільний рівень)” для десятого класу С. Карамана та ін. [83], який створено відповідно до чинної програми, з наявними відповідними розділами: “Мова як суспільне явище. Українська мова в Україні”, “З історії розвитку української мови”, “Українська мова як вища форма існування національної мови”, “Фонетика

української літературної мови”, “Українська орфоепія”, “Українська графіка. Українська орфографія”, “Лексикологія”, “Фразеологія”, “Українська лексикографія”, “Морфеміка і словотвір”, “Українська морфологія”, “Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення”. У підручнику бачимо підрозділи до теми “Фразеологія”, які цілком відповідають програмі: “Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів”, “Джерела української фразеології. Національна специфіка української фразеології”, “Прислів’я, приказки, крилаті вислови. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури”, “Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів”, “Фразеологія власне українського походження. Фразеологізми з античної міфології”, “Фразеологія наукова, публіцистична, офіційно-ділова. Фразеологізми з професійної мови”.

Книжку побудовано відповідно до загальнонаукових принципів, а саме: науковості, систематичності та послідовності, доступності й практичної спрямованості, реалізовані в доборі фактичного матеріалу й практичних завдань. Ці принципи упроваджуються під час виконання таких видів вправ:

- пояснення лексичного значення;
- добір синонімів, антонімів;
- визначення ролі фразеологізмів у реченні;
- пояснення джерел походження фразеологізмів;
- підготовка доповідей;
- визначення стилю тексту;
- робота зі словником;
- аналіз вживання фразеологізмів у різних стилях мовлення;
- завдання творчого характеру.

Формування духовно багатї особистості відбувається через виконання вправ та добір фактичного матеріалу. До завдань, які слугують зазначеній меті уроків навчання фразеології, можна віднести такі:

- добір фразеологізмів, прислів’їв та приказок;

- участь у дискусії на морально-етичну тему;
- підготовка виступу на телепередачі;
- дослідження фразеологізмів, пов'язаних з народною обрядовістю;
- пояснення значень прислів'їв, приказок, приповідок, народних порівнянь, крилатих висловів.

Також реалізації цієї мети послугує фактичний матеріал, поданий у підручнику: дібрані до вправ фразеологізми, прислів'я, приказки, приповідки, побажання, стійкі народні порівняння, крилаті вислови, тексти. Як допоміжний матеріал використано покликання на Інтернет-ресурси, додатково подано тлумачення певних понять і термінів, передбачено роботу над проєктом “Словник фразеологізмів” та підготовку мультимедійної презентації.

Проаналізовано підручник “Українська мова: підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою: профільний рівень” за редакцією М. Плющ. Він містить розділи “Фразеологія як розділ мовознавства”, “Фразеологічні одиниці української мови”, “Розвиток мовлення”, “Основні ознаки фразеологізмів. Джерела української фразеології”, “Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів”, “Стилістика і культура мовлення”.

У цій книзі соціокультурний компонент реалізований саме за темою “Етикет”, що рекомендовано Програмою. Також у цьому підручнику більше реалізовано міжпредметні зв'язки, а саме з іноземними мовами. Містяться завдання на переклад фразеологізмів. Але, на відміну від попередньої книги, завдання не передбачають роботу над проєктами та дослідницькі завдання.

2.2.3. Навчально-методичне забезпечення. У контексті роботи над формуванням духовно багаті особистості учнів та учениць профільної школи доречним буде також проаналізувати навчальні посібники. Розглянемо навчально-методичний посібник “Українська мова. 10 клас. Профільний рівень.” [84]. Він містить розділи розміщених відповідно до

чинної навчальної програми. А саме: “Мова як суспільне явище. Українська мова в Україні”, “З історії розвитку української мови”, “Українська мова як вища форма існування національної мови”, “Фонетика української літературної мови”, “Українська орфоепія”, “Українська графіка. Українська орфографія”, “Лексикологія”, “Фразеологія”, “Українська лексикографія”, “Морфеміка і словотвір”, “Українська морфологія”, “Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення”. У посібнику бачимо підрозділи до теми “Фразеологія”, які цілком відповідають програмі: “Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів”, “Джерела української фразеології. Національна специфіка української фразеології”, “Прислів’я, приказки, крилаті вислови. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури”, “Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів”, “Фразеологія художнього мовлення. Стилїстичні засоби фразеологізмів”, “Фразеологія наукова, публіцистична, офіційно-ділова”.

Структурні частини посібника цілком корелюють із вищезначеними підручниками. Завдання розроблено відповідно до діяльнісного та комунікативного підходів.

З урахуванням прогресу інформаційних технологій, пропонуємо проаналізувати і онлайн-платформи: “Всеосвіта” та “НаУрок”, які містять великий пласт методичного матеріалу: теоретичного, розробки уроків та презентацій до них, різноманітні тести і завдання. Також ця платформа дає змогу самому створити різні типи завдань (тести, вебквести, блоги тощо).

Серед матеріалів варто також розглянути різноманітні онлайн-платформи, або додатки, оскільки вони дають можливість створювати різноманітні інтерактивні вправи. Сайт [LearningApps.org](https://www.learningapps.org/) передбачає користування великою кількістю вже опублікованих завдань та сприяє створенню власних. За розділом “Фразеологія” подано завдання за темами “Багатозначність, синонімія, антонімія фразеологізмів”, “Походження

фразеологізмів”, “Значення фразеологізмів”, “Міфологічне походження фразеологізмів” та ін.

Отже, незважаючи на незначні відмінності, аналізовані підручники створено відповідно до навчальної програми, з урахуванням загальнонаукових принципів, а саме науковості, систематичності та послідовності, доступності та практичного спрямування. Посібник є гарним джерелом додаткового матеріалу для планування уроків. Подані у них матеріали та вправи слугують формуванню духовно багатой особистості. А різноманітні навчальні платформи є засобом для передачі матеріалу та створення завдань. Усі вони передбачають формування в учнів та учениць системного уявлення про фразеологізми та сприяють формуванню духовно багатой особистості на уроках навчання фразеології

2.3. Рівень сформованості духовно багатой особистості учнів старшої школи

Важливим етапом формування духовно багатой особистості є визначення рівня духовності здобувачів освіти на сучасному етапі. Задля досягнення означеної мети було проведено опитування серед учнів та учениць 10 класів шкіл міста Кривого Рогу.

Поняття духовності складається з багатьох аспектів. Із застосуванням методу анкетування проведено психологічне дослідження, метою якого було визначення емоційного стану (самопочуття, активності, настрою) здобувачів освіти, вміння дружити, комунікативних здібностей, сили волі, рівня емоційного інтелекту, соціальних цінностей та інтересів і схильностей здобувачів освіти.

Анкета для опитування (Додаток А) була сформована на основі методик:

- “методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса”;
- опитувальник “Чи вмієш ти дружити? ”;

– “оцінка комунікативних схильностей – КОС” В. Синявського, Б. Федоришина;

- “дослідження сили волі”;
- “діагностика емоційного інтелекту” Н. Холла;
- “Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості”;
- “діагностика інтересів і схильностей”.

Визначення рівня емоційного стану є необхідним в контексті нашої роботи, оскільки емоції, як зазначалось вище, є фундаментом почуттів, зокрема духовних. Результати анкетування засвідчили, що емоційний стан у 53 % опитаних добрий, а у 47 % погіршений. При цьому аж 17 % учнів відчують деяку занепокоєність, страх, роздратування та хвилювання, а 12 % мають велику кількість енергії, відчують потребу у дії.

Відсоткове відношення рівнів здатності до дружби здобувачів освіти профільного рівня виглядає так: показник низького рівня має 13 % опитаних. Тоді як середній рівень мають більше половини (54 %) респондентів, з яких 7 % – високий.

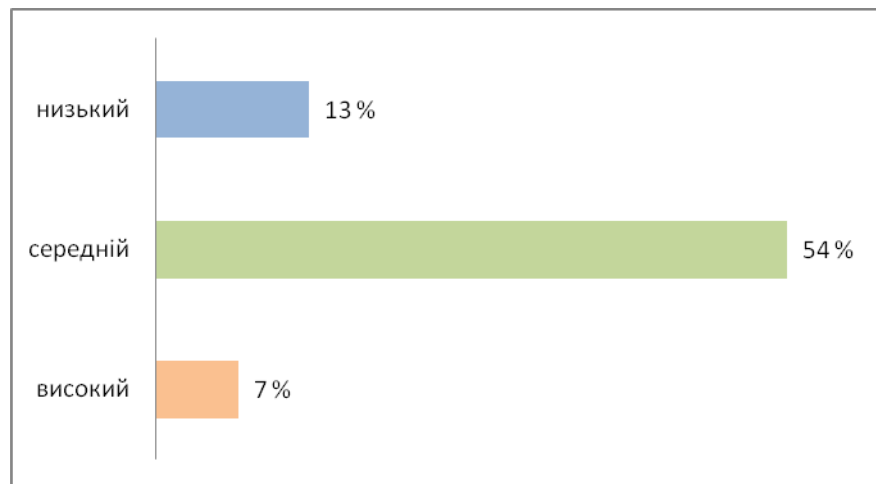


Рис. 1. Здатність до дружби

Варто зазначити, що мотивація до дії у здобувачів освіти спостерігаємо на хорошому рівні: лише 13 % опитаних мають низький рівень дружби, тоді як 54 % відчують середній рівень, а 7 % – високий. Для людей з низьким рівнем характерним є невміння дружити. Це є причиною негайно змінювати свої стосунки з людьми. Учні з середнім показником, яких тут найбільше, є

непоганим товаришем, але не більше. Таким людям притаманна обережність, нерішучість, звичка усі свої дії прораховувати наперед. А от найменша частина респондентів, яка отримала найвищі бали, є справжніми відданими друзями.

Для утвердження дружби, на найбільш духовному рівні, та й загалом самореалізації в суспільстві. Під час дослідження комунікативних схильностей за результатами опитування було вираховано коефіцієнти схильностей (рис. 2).

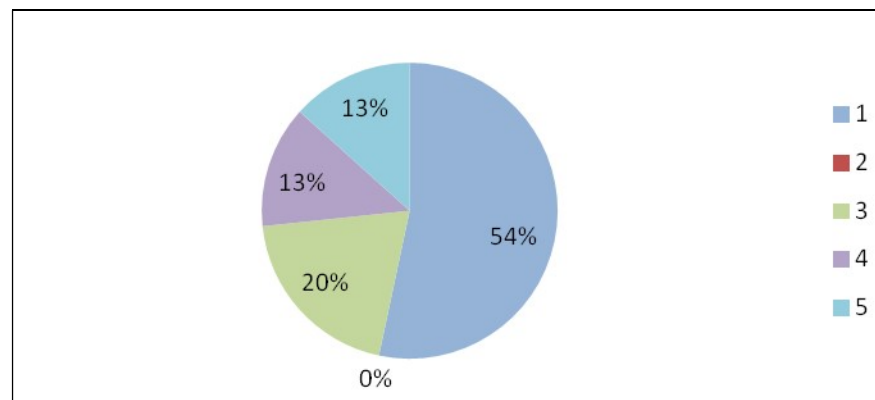


Рис. 2. Коефіцієнт комунікативних схильностей

На діаграмі бачимо, що коефіцієнт 1 отримали 54 % та 46 % опитаних відповідно. Він позначає низький рівень прояву комунікативних здібностей. Комунікативні здібності на рівні нижче середнього, представленого коефіцієнтом 2, респондентам не були притаманні. Натомість відсоток здобувачів освіти з таким рівнем організаторських здібностей становить 20 %. Вони не прагнуть до спілкування, у новому колективі почувають себе скуто, важко знайомляться і знаходять спільну мову з людьми, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, погано виявляють ініціативу та уникають прийняття власних рішень. Середній рівень комунікативних здібностей. Результати дослідження суттєво різняться: 20 % учнів та учениць мають середній рівень комунікативних схильностей. Цим здобувачам освіти притаманна жага до спілкування, відстоювання своєї думки, проте вони потребують виховної роботи з формування та розвитку вищезначених схильностей. Високий рівень (коефіцієнт 4) прояву

комунікативних (13 % опитаних) схильностей позначає опитуваних, які не губляться за непередбачуваних обставин, бажають розширити коло знайомих та друзів, виявляють самостійність і залюбки беруть участь у громадській роботі. Респондентам, що отримали показник 5, притаманний високий рівень прояву схильностей: вони відчують потребу в організаторській, комунікативній діяльності, активно прагнуть до неї. Такий рівень комунікативних здібностей є у 13 % опитаних.

Вивчення комунікативності (Рис. 3), що тісно пов'язано з дружбою дало змогу з'ясувати, що серед опитаних відсутні інтроверти, яким притаманне прагнення до самотності. Водночас кількість амбавертів та екстравертів є приблизно рівною. Амбавертам характерне спокійне, доброзичливе спілкування з людьми. Для екстравертів властивий оптимізм, вміння комунікувати з усіма.

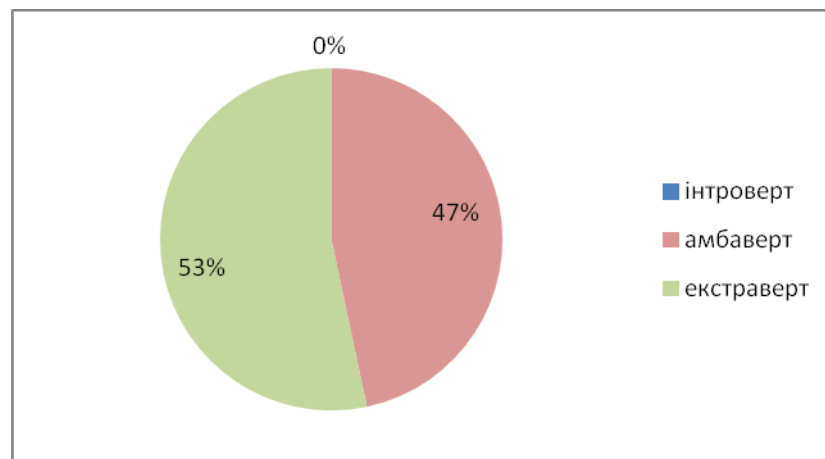


Рис. 3. Вивчення комунікативності

За результатами опитування можемо побачити, що волевиявлення у старшокласників на хорошому рівні: 73 % мають середній показник, 27 % – високий і зовсім відсутні респонденти з низьким рівнем волі. А дослідження ваги цінностей свідчить, що 73 % опитаних мають високий рівень сформованості цінностей, 27 % – середній і відсутні люди з низьким рівнем сформованості цінностей. Вага різних категорій цінностей серед учнів та учениць представлена на Рис. 4.

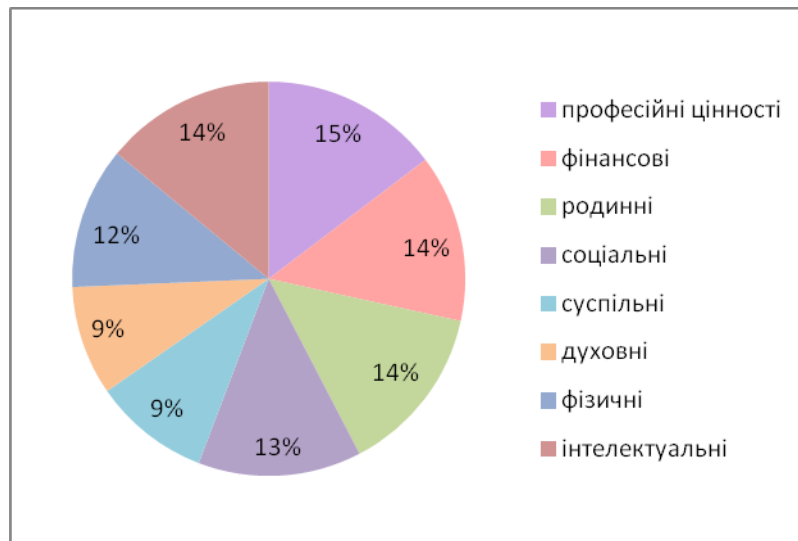


Рис. 4. Загальна вага цінностей

Методика діагностики емоційного інтелекту за Н. Холлом містить дослідження емоційної обізнаності, рівня керування власними емоціями, самомотивації, емпатії та вміння впливати на стан інших (Таблиця 1). Варто зазначити, що за більшістю показників значній частині респондентів притаманний низький рівень, проте емпатія притаманна на середньому рівні 47 % опитаних. Високий показник усіх складових коливається у діапазоні 20 – 30 %, окрім здатності керувати власним емоціями – 7 % учнів та учениць. Також велика кількість старшокласників має середній рівень емоційної обізнаності (40 %), самомотивації (33 %), емпатії (47 %) та вміння впливати на інших (33 %). Загалом же рівень емоційного інтелекту більшості опитаних (47 % та 46 %) є низьким та середнім відповідно. Лише 7 % респондентів мають високий рівень емоційного інтелекту.

Таблиця 1. Рівень емоційного інтелекту

Рівень	Емоційна обізнаність (%)	Керування власними емоціями (%)	Самомотивація (%)	Емпатія (%)	Вміння впливати на стан інших (%)
Низький	40	80	40	33	40
Середній	40	13	33	47	33
Високий	20	7	27	20	27

Під час дослідження інтересів та схильностей старшокласників, які б вони хотіли застосовувати в майбутньому, ми виявили, що 60 % опитаних

мають низький рівень інтересів, а 40 % – середній. Жоден не виявив високого рівня. Найбільш популярними у респондентів були вивчення іноземної мови, читання сучасної літератури та написання картин. Найменший відсоток опитуваних виявив схильність до пошуку розв'язання екологічних проблем та створення карти невідомої місцевості. Такі ж варіанти, як вивчення ботаніки, хімії, розрахунок прибутку та заробітної платні не були обрані.

Отже, ми бачимо, що емоційний стан в однієї половини учнів та учениць добрий, а в іншої – погіршений. Більше половини опитаних здатні швидше до товариських відносин, ніж до щирої дружби. Тоді як умінням дружити відзначається лише невеличка частина опитаних. У більшості опитаних комунікативні й організаторські здібності на низькому рівні, меншими є середні показники, а високий рівень схильностей має невелика кількість школярів. Проте серед опитаних відсутні інтроверти, а кількість амбавертів та екстравертів є приблизно рівною. Волевиявлення учнів і учениць представлене середніми та високими показниками. Рівень сформованості цінностей у більшості опитаних є високим, проте варто зазначити, що суспільні та духовні цінності є найменш поширеними серед респондентів, а найбільш запитаними стали інтелектуальні, професійні, фінансові та родинні. Дослідження емоційного інтелекту та його складників довело, що високий рівень емоційного інтелекту має зовсім незначна кількість опитаних. Під час дослідження кожного складника високий рівень представлений у значно меншій частині старшокласників. Більшість респондентів має низький рівень інтересів, високого ж рівня не мав жоден з опитаних.

Висновки до другого розділу

Підручники, які були проаналізовані, відповідають навчальній програмі та враховують загальнонаукові принципи. Вони систематичні та послідовні, доступні та орієнтовані на практичне використання. Матеріали та вправи, які наведені у підручниках, сприяють формуванню духовно багатой особистості.

Зокрема, підручник з української мови допомагає учням розуміти фразеологізми та сприяє їх духовному розвитку. Проте підручники втілюють вивчення фразеології та соціокультурної лінії в різних аспектах, передбачених програмою.

Емоційний стан учнів відрізняється. Деякі мають позитивний стан, тоді як інші відчувають погіршення. Комунікативні здібності більшості учнів є на низькому рівні, середній рівень є меншою часткою, а високий рівень є невеликою кількістю. Учні з інтровертним або екстравертним типом особистості є приблизно однаковою кількістю, інтровертів немає. Більшість учнів мають середні або високі показники волевиявлення. Високий рівень здатності до дружби є досить низьким. Вони високо цінують різні аспекти, зокрема інтелектуальні, професійні, фінансові та родинні цінності, хоча суспільні та духовні цінності менш поширені. Високий рівень емоційного інтелекту характеризує невелику частину опитаних, і високий рівень кожної складової є менш поширеним серед старшокласників. Більшість учнів мають низький рівень інтересів, жоден з них не має високого рівня інтересів.

Рівень сформованості духовно багатой особистості учнів та учениць профільної школи потребує покращення. Оскільки велика частина здобувачів освіти відчуває погіршення емоційного стану, більшість має низький рівень комунікативних здібностей, рівень емоційного інтелекту є високим у значно меншій частині школярів, а рівень інтересів більшість учнів низький. Також варто зазначити, що більшість має середній рівень здатності до дружби, а високий показник є у порівняно малої групи респондентів. Підручники та інші методичні матеріали відповідають вимогам програми, але тільки кожен зі свого аспекту. Отже, є потреба в розробленні методики пформування духовно багатой особистості.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО БАГАТОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

3.1. Впровадження розробленої методики в освітній проце

З погляду на наявність недоліків освіти та духовно-моральний стан суспільства постає необхідність згенерувати систему роботи над формуванням духовно багатої особистості в навчанні фразеології. Цей процес потрібно провадити в контексті синтезу сучасних (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний) підходів.

Особистісно орієнтований підхід втілюємо через взаємодію з учнями в процесі засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок; через обговорення питань на духовно моральні теми. Цей підхід пов'язаний з технологіями особистісно орієнтованого, інтерактивного, колективного способу навчання, технологією колективного творчого виховання. Їх доречно реалізовувати завдяки активним методам навчання, зокрема інтерактивному. Наприклад, під час вивчення теми «Джерела фразеології» доцільно застосувати метод формування мовної компетентності – бесіди, за допомогою якої систематизувати та узагальнити знання про походження фразеологічних одиниць, а також заактуалізувати духовні цінності, які можуть бути представлені фразеологізмами:

- *Розкажіть про походження фразеологізмів.*
- *Які бувають джерела фразеологізмів?*
- *Як утворюються фразеологізми з живої народної мови?*
- *У чому полягає утворення стійких словосполучень з професійно-виробничої лексики?*
- *Наведіть приклади крилатих виразів.*
- *Розкажіть, про фразеологізми з античної літератури.*

- *Подайте приклади біблійних фразеологізмів. Поясніть їх.*
- *Поясніть, які духовні цінності втілено у цих фразеологізмах.*

Під час вивчення теми «Фразеологізми української мови. Основні ознаки фразеологізмів» можна застосовувати кооперативні, колективні технології навчання, а також розглянути фразеологізми на морально-етичні теми:

1. I. Об'єднайтеся у чотири групи. Зі списку фразеологізмів оберіть: I група – фразеологічні зрощення; II група – фразеологічні єдності; III група – фразеологічні сполучення; IV група – фразеологічні вирази. Поясніть їх значення, важливості духовних цінностей, відображених у ваших фразеологізмах.

Серце віддати, душа народу, бути на одній хвилі, сіль землі, крізь терни до зірок, золоті руки, чисте серце, серце – не камінь, хліб насущий, не хлібом єдиним, брати участь, неопалима купина, звити гніздо, вогонь Прометей, вогнище культури, без надії сподіваюсь.

II. Усно поясніть значення кожного фразеологізму. У чому полягає їх цінність для нас?

Під час вивчення теми «Багатозначність, синонімія, антонімія фразеологізмів» можна застосувати ігровий прийом інтерактивного методу «змагання»:

1. Об'єднайтеся у пари. Проведіть змагання: один з пари називає іншому фразеологізм, пов'язаний зі стосунками між людьми, а його суперник називає синонім, потім навпаки. Кожен правильно дібраний синонім дає 1 бал. Перемагає той, хто набере більше балів.

У профільній школі під час розгляду особливостей вживання фразеологізмів у різних функціональних стилях доречним буде застосувати прийом дискусію, під час якої обговорити важливість норм поведінки, що прийшли до нас крізь віки від наших предків:

1. I. Дайте відповідь на запитання:
 - *Що таке традиційні норми поведінки? Як ви це розумієте?*

- *Якими з них ви послуговуєтесь в своєму житті?*
- *Чи важливі вони в сучасному суспільстві? Чому?*

II. Проведіть дискусію “Актуальність традиційних норм поведінки у сучасному суспільстві”.

Відповідно до діяльнісного підходу всі завдання мають бути орієнтовані на практичне застосування мовних правил та засвоєння морально-етичних норм, то означений підхід може бути реалізований через дотримання загальнометодичних (взаємозв’язку мови і мовлення) та специфічних (функційного, контекстного, взаємозалежності усного та писемного мовлення, уведення поданих або самостійно дібраних мовних одиниць у мовлення) принципів навчання. Задля реалізації цього підходу доречно послуговуватися методами формування мовленнєвої та комунікативної компетентності. Наприклад, під час вивчення теми “Прислів’я і приказки, крилаті вислови. Побажання, приповідки, каламбури, їх оцінний зміст” варто застосувати творчі методи, а також розглянути такі явища як почуття дружби, альтруїстичні, естетичні та фундаментальні позитивні емоції, етичні норми та важливість цих духовних цінностей:

1. Прочитайте прислів’я та на їх основі складіть 5 правил поведінки:

- *Як підеш, так і найдеш.*
- *Хвастун – пустий чоловік.*
- *Що посієш, те й пожнеш.*
- *В заздрості немає радості.*
- *Не піймав – не кажи злодій.*
- *Чуже добро в користь не йде.*
- *Не сунь носа до чужого проса.*
- *Вік живи, вік учись*

2. Створіть кілька своїх афоризмів на матеріалі вже існуючих, які проілюструють явище дружби.

3. I. Розгляньте запропоновані емоції, висловіть свою думку щодо них.

Бажання допомагати людям, турбота, захоплення працею, почуття прекрасного, гармонії, радість.

II. Оберіть кілька емоцій та складіть каламбур на їх матеріалі.

Компетентністний підхід доречно втілювати через дотримання принципів навчання: загальнодидактичні (науковість, систематичність, послідовність, доступність, практичне спрямування) і лінгводидактичні (взаємозалежність мови і мовлення, внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки); специфічні принципи (системний, лексико-граматичний, функційний). Упроваджувати означений підхід також можна через застосування проблемного, ігрового, інтерактивного, проєктного навчання. Виховної мети досягатимемо завдяки застосуванню інтерактивного методу та прийомів навчання, які будуть спрямовані на розвиток ключових і предметних компетентностей :

1. Складіть речення з поданими фразеологізмами:

Золоте серце, відкрите серце, білий дух, серце янгола, бути на висоті, золоті руки.

2. I. Розгляньте прислів'я та їх відповідники англійською мовою.

Без праці не витягнеш і рибки зі ставка – A cat in gloves catches no mice (Кіт у рукавичках не зловить мишей).

Дорогу здолає той, хто йде – A journey of a thousand miles begins with a single step (Подорож в тисячу миль починається з одного кроку).

Багато слів, мало справи – Great boast, small roast (Багато хвастоців, мало смаженого).

Терпіння – найкраще засіб – Patience is a plaster for all sores (Терпіння – пластир для всіх ран).

Повторення – мати навчання – Practice makes perfect (Практика веде до досконалості).

Хто хоче, той доб'ється – Where there's a will, there's a way (Там де є воля, є і спосіб).

II. Поясніть їх значення. Дайте відповідь на питання:

- Яке значення прислів'їв?
- Чому деякі елементи прислів'їв розрізняються?
- Чому подано відповідники, а не дослівний переклад?
- Про що це свідчить?
- У чому національна специфіка цих фразеологізмів?

3. I. Розгляньте фразеологізми. Поясніть їх значення.

Удвох краще, за двома зайцями погано ходити, три рази виміряй, один раз відріж, чотири стіни, п'ята колона, шосте відчуття, сім п'ятниць на тиждень, восьме чудо світу, дев'яте коло пекла, десятий у десятку.

II. Які спільні елементи є у всіх фразеологізмах? Поясніть чому саме такі величини обрано у фразеологізмі.

4. I. Виберіть із переліку фразеологізми, що походять зі спостереження людей за навколишньою дійсністю.

Як птах на гіллі, неопалима купина, як листу на дереві, троянський кінь, перша ластівка, ідея фікс, як кішка з собакою.

II. Поясніть їх значення. Які знання про світ природи вони нам дають. Чому так важливо завжди оберегати природу?

5. I. Дайте визначення термінам “прислів'я”, “приказки”, “кралаті вислови” з опертям на знання з попередніх класів, доповніть новими знаннями, доберіть приклади.

II. За допомогою однієї з онлайн-платформ Canva (<https://www.canva.com/>), Genial.ly (<https://auth.genial.ly/logout>), Coogole (<https://coggle.it/>) створіть ментальну карту, за допомогою якої представте результати вашого дослідження.

6. Уявіть себе через 10 років. Яким ви себе бачите? Презентуйте себе іншим. Під час створення тексту використайте фразеологізми.

На мільйон доларів, золоті руки, золоте серце, громадянин світу, душа компанії, як у Бога за пазухою, мати голову на плечах, левове серце.

7. Підготуйте аргументи та проведіть дискусію на тему “Необхідність змін, внесених до правопису у 2019 р.”. Під час підготовки використайте афоризми.

- *Мова – коштовний скарб народу. Іван Франко*
- *Освіта – це вид гігієни. Письмо з помилками – то як невимиті руки чи зуби. (Василь Стус)*
- *Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис (Іван Огієнко)*
- *Для розвитку культури й всенаціональної свідомости народу стократ корисніш мати один, хоч і недосконалий, але соборний правопис, аніж правописи індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші (Іван Огієнко)*
- *Мова — це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її (Олесь Гончар).*
- *Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя: океан слів і граматику (Іван Вихованець).*

8. I. Доберіть зі словника фразеологізми, які:

- містять назви рослин;
- містять назви тварин.

II. Поясніть їх значення та дайте відповідь на питання:

- *Чому саме ці рослини / тварини знайшли своє відображення в народній пам'яті?*
- *Чому саме вчать нас ці фразеологізми?*
- *Чому так важливо берегти природу?*

9. Поясніть значення фразеологізмів. Доберіть до них слова-синоніми. Поясніть, які негативні явища вони відображають, та чому ці риси є шкідливим для нас.

Байдики бити, тав ловити, замилювати очі, тягти жили, обібрати як липку, через пень колоду.

10. Підготуйте есе на тему: “Виникнення фразеологізмів шляхом спостережень за навколишньою дійсністю”. Використовуючи приклади продемонструйте національну специфіку фразеологізмів. Поясніть, чому нам так важливо оберігати нашу ментальність.

11. Напишіть твір-роздум, або твір-опис обсягом 7–10 речень на тему “Барви рідного слова”. Використайте дібрані самостійно прислів’я про рідну мову.

12. Підготуйте текст виступу під час радіоефіру, присвяченому Дню рідної мови. У своєму тексті використайте прислів’я:

- *Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.*
- *Птицю пізнати по пір’ю, а людину по мові.*
- *Рідна мова – це музика й малювання душі людської.*
- *Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш.*

13. Випишіть із творів української літератури народнопоетичні фразеологізми. Дайте відповідь на запитання:

- *Що означають ці фразеологізми?*
- *Чого вони нас навчають?*
- *Чому автор послуговувався саме ними як художнім засобом?*

14. Об’єднайтесь у групи. Підготуйте короткий (10–15 реплік) діалог чи полілог за одним із поданих фразеологізмів:

Чарувати зір, відчувати пульс епохи, усміхається фортуна, сіль землі, спіймати жар-птицю, аристократ духу.

Комунікативно-когнітивний підхід уможлиблюємо через реалізацію специфічних принципів навчання за допомогою методів формування мовної компетентності. Наприклад, під час вивчення теми “Національна специфіка української фразеології” застосували метод спостереження над мовою, що дозволить також визначити питоми українські фразеологізми, простежити їх функціонування в усній народній творчості, дослідити їх національний колорит:

1. Доберіть із художньої літератури фразеологізми пов’язані з народною обрядовістю. Поясніть їх значення, історію виникнення.

Текстоцентричний підхід є центральним під час усього курсу вивчення української мови, оскільки текст є основою для вивчення всіх мовних явищ. Наприклад, під час вивчення теми “Джерела фразеологізмів” можна

застосувати метод формування мовної компетентності спостереження над мовою, а також розглянути та проаналізувати наявність у кожного з нас найбільш надійного і безпечного місця та значенням його для нас:

1. Прочитайте текст. Знайдіть фразеологізми, з'ясуйте їх походження, поясніть значення.

...і планета має обертатися навколо нього на такій же віддалі (ближче – буде надто спекотно, далі – надто холодно) і на такій орбіті, на якій ходить Земля навколо нашого світила. Щоб там була така ж рослинність, як на Землі і такий же (бодай приблизно) тваринний світ. (Присутність гігантських тварин, як уже зазначалося, виключається). А втім, переселенці заберуть з собою насіння земних рослин для полів та городів, як і представників тваринної фауни - вийде такий собі зоряний Ноїв ковчег. І повезуть їх для вирощування та розмноження на новій планеті. Принаймні, пшеницю та всяку іншу пашицю – жито, просо, ячмінь, сонях, бобові тощо, овочі й фрукти, технічні та кормові культури, садові дерева та кущі, а також тварин – корів, овець, свиней, домашнє птаство – одним словом, чи не всю флору і фауну. Повезуть (мають повезти з собою) чи не все сільськогосподарське машинобудування, транспорт, побутову техніку, швейне виробництво, пекарні, медицину і взагалі – науку і т. д... (Валентин Чемерис)

Загальнодидактичні принципи втілюємо через використання методів та прийомів. Увесь матеріал є науковим, його подаємо систематично, у доступній формі. Відповідно до діяльнісного підходу усі вправи орієнтовані на практичне застосування мовних правил та засвоєння морально-етичних норм. Щодо принципу послідовності застосовуємо вправи (пропедевтичні, ілюстративні, вправи для закріплення матеріалу, повторювально-узагальнювальні, творчі). Окремих лінгводидактичних принципів дотримуємося під час обрання виду вправ, завдань до них, фактичного матеріалу. Згідно з принципом взаємозалежності мови і мислення обговорюємо завдання, спонукаємо до висловлення своїх думок. За

специфічними принципами усі вправи передбачають завдання на пояснення лексичного значення фразеологізмів, визначення їх семантики в мові і мовленні, визначення їх морально-етичної ролі.

Одним із важливих елементів освітньої діяльності є мотивація, тому що саме вона сприяє активності учнів на уроках та їх старанності в засвоєнні знань; встановленню зв'язку між учнями та вчителем. Важливо створити умови, за яких учні духовно розвиватимуться. Наприклад, результативним методом є дидактичні ігри, зокрема сюжетно-рольові, у яких буде створено різноманітні комунікативні ситуації, що актуалізуватимуть увагу здобувачів освіти.

Підходи та принципи утілюють за допомогою педагогічних технологій, методів, прийомів та засобів навчання. Технології навчання передбачають використання сучасних методик, які дозволяють зробити процес навчання більш доступним, цікавим та ефективним.

Технологію проблемного навчання доречно реалізовувати за допомогою активного методу: кейс-методу, що надає змогу учням проаналізувати проблему та знайти шляхи її розв'язання, зокрема, застосування фразеологізмів для поліпшення якості мовлення. У результаті учні зможуть удосконалити своє мовленнєве мистецтво та розвинути вміння використовувати фразеологізми в різних стилях, а також розвивати критичне мислення та творчі здібності. Наприклад, під час вивчення теми “Фразеологія наукова, публіцистична, офіційно-ділова”:

1. I. Розгляньте проблемну ситуацію:

“Ви є редактором місцевої газети, яка розповідає про життя міста. Ви отримали листа від читача, в якому він скаржиться на недостатній рівень мови в статтях газети та використання неякісної української мови. Ваша газета має важливу місію – підтримувати культуру мови та розвивати мовне середовище у місті”.

II. Дайте відповіді на запитання:

– *Які кроки ви зробите для розв'язання цієї проблеми?*

– Як ви можете використати фразеологізми, щоб вдосконалити мовлення газети та допомогти читачеві зрозуміти значення тих чи інших висловів?

– Чи можете ви видозмінити фразеологізми для покращення стильового забарвлення?

III. Спробуйте трансформувати кілька самостійно обраних фразеологізмів та поясніть, чому саме такий вибір зробили.

Ігрові технології допомагають в легкій формі формувати знання, уміння та навички учнів та учениць шляхом активних форм навчання та інтерактивного методу: змагання, рольова гра, урок-казка, урок-подорож тощо. Наприклад, під час вивчення теми “Багатозначність, синонімія антонімія фразеологізмів” доречним буде застосування прийому змагання, за допомогою якого учні узагальнять та систематизують знання з теми, розвиватимуть свої творчі здібності та критичне мислення:

1. I. Об’єднайтесь у три команди. Кожна команда отримує список фразеологізмів:

1-ша команда: *золоті руки, бути на коні;*

2-га команда: *ставати дибки, розірвати усі межі;*

3-тя команда: *лити воду, читати між рядків.*

II. Команди повинні створити загадки до своїх фразеологізмів, а потім загадати іншим командам. Перемагає та команда, яка відгадає найбільше загадок.

III. Поясніть значення цих фразеологізмів. Позитивне чи негативне явище вони ілюструють? Чому?

Технологія розвитку критичного мислення має на меті формування самостійності, вміння приймати рішення, чутко аргументувати свою позицію, соціалізації, здатності сприймати думки інших критично, здатності до незалежності мислення, допитливості. Одним із найбільш доречних методів, спрямованих на розвиток критичного мислення, є дискусія. Під час вивчення

теми “Прислів’я і приказки, крилаті вислови”, вона також допоможе підкреслити таку духовну цінність як працелюбство:

1. I. Прочитайте прислів’я та приказки:

- *Праця людину годує.*
- *Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.*
- *Добре роби, добре й буде.*
- *Без охоти нема роботи.*
- *Що вранці не зробиш, того ввечері не здогониш.*
- *Маленька праця краща за велике безділля.*
- *Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.*
- *Хто працює, той і урожай збирає.*

II. Поясніть їх значення.

III. На їх основі підготуйте аргументи та проведіть дискусію на тему “Чи існує естетичне задоволення від «сродної» праці?”

Проектна технологія має на меті сформувати навички навчання та може реалізуватись у створенні творчих, ігрових, інформаційних, практико-орієнтованих чи дослідницьких проєктів. Під час застосування цієї форми навчання удосконалюємо в учнів пізнавальні, творчі, дослідницькі, комунікативні навички. Наприклад, можна запропонувати виконання дослідницького проєкту, виконання якого дозволить розглянути важливість фразеологізмів для експресивного та естетичного забарвлення української мови:

1. I. Об’єднайтесь у дві команди, відповідно до того вважаєте ви доречним використання фразеологізмів у соцмережах чи ні.

II. За допомогою корпусу ГРАК 16 дослідіть особливості вживання фразеологізмів у соцмережах: за допомогою формули [tag="verb.*"][tag="prep.*"]?[tag="noun.*"] (Рис. 5) та зазначивши текстові особливості у рубриці DOC.GENRE показник BLO (Рис. 6).

III. Зі списку оберіть фразеологізми, проаналізуйте їх уживання у блогах.

IV. Зробіть висновки щодо доречності використання фразеологізмів у соцмережах.

V. Представте результати вашого дослідження у вигляді презентації.

VI. Проведіть дискусію за темою «Чи доречним є використання фразеологізмів у соцмережах».

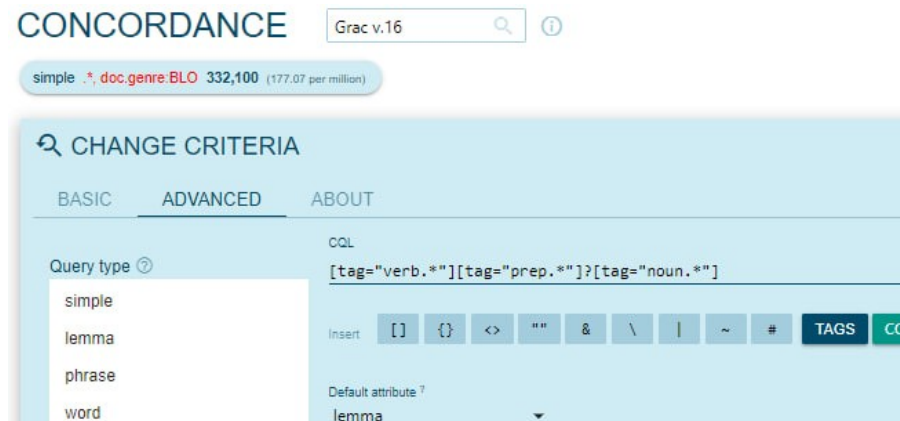


Рис. 5. Пошук за допомогою формули

Text types (1) ^		
doc.author	**	doc.translator
doc.born	**	doc.sex
doc.date	**	doc.source
doc.mediaName	**	doc.locCode
doc.macregion	**	doc.region
doc.style	**	doc.branch
	**	doc.authTrans
	**	doc.title
	**	doc.mediaType
	**	doc.country
	**	doc.original
	**	doc.thema

Рис. 6. Критерії пошуку

Технологія розвивального навчання передбачає удосконалення мисленневих процесів учнів. Для цього застосовують дидактичні ігри, дискусії, вправи спрямовані на збагачення уяви, мовлення. Технологія колективного способу навчання пов'язана з розвивальним навчанням та передбачає роботу в парах чи групах, взаємодію між групами, і як наслідок – розвиток уміння співпрацювати, набуття комунікативних навичок. Технологія програмного навчання передбачає подання матеріалу невеликими частинами у чіткій ієрархії, а також супровід вказівками або завданнями, спрямованими на засвоєння кожної частини матеріалу. Технологія інтерактивного навчання сприяє формуванню комунікативних навичок,

моделювання життєвих ситуацій та реалізується за допомогою інтерактивного методу. Технологія передбачає залучення всіх учнів, заохочення активної участі в роботі, забезпечення діяльності учнів та учениць у малих групах та підготовки здобувачів освіти до цього. Технологія колективного творчого виховання має на меті розвиток пізнавально-світоглядної, діяльнісної, емоційно-вольової особистості через створення колективу на основі суспільно та особистісно значимої діяльності за умов єдності виховного спрямування для поліпшення суспільного життя всередині колективу, творчого характеру, єдності окремих стадій організації.

Технології дистанційного навчання особливо актуальні в умовах сучасності. Окрім можливостей адаптувати зазначені педагогічні технології до умов дистанційного навчання, ми можемо розширити методичне забезпечення через збільшення наочних методів навчання на етапі засвоєння нових знань. Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), як засіб навчання можуть виконувати функції: джерела навчальної інформації, наочного посібника, тренажера, засобу діагностики і контролю.

Варто зазначити, що уроки української мови проводять із залученням міжпредметних зв'язків. Застосовуємо тексти як матеріали до ілюстративних вправ, покликаних продемонструвати приклади вживання фразеологізмів у мовленні, а також допомогти засвоїти норми спілкування між людьми, представлені фразеологізмами:

І. У корпусі ГРАК 16 підкорпусі «rel» знайдіть фразеологізми як показано на Рис.7:

Жити не хлібом єдиним; нести хрест; вавилонське стовпотворіння; каменем за хліб платити; неопалима купина.

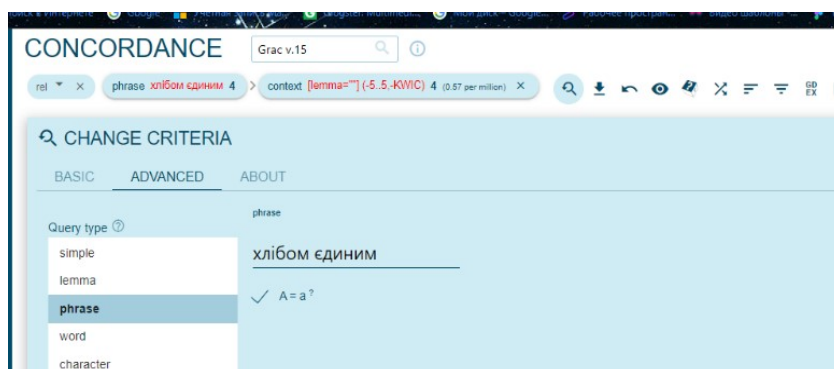


Рис. 7. Форма пошуку

- II. Укажіть кілька творів, із яких дібрано фразеологізми.
- III. Поміркуйте, яке джерело походження цих фразеологізмів.
- IV. Подискутуйте, які фразеологізми відображають стосунки між людьми.

2. I. За допомогою корпусу ГРАК 16 визначте авторство крилатих висловів (Рис.7):

Мета виправдовує засоби.

Смерть одна розлучить нас.

Наша дума, наша пісня не вмре не загине.

І чужому наuczайтесь, і свого не цурайтесь.

II. Поясніть їх значення

III. Висловіть свою думку: як ви думаєте, якими з них варто керуватися в житті, а якими ні?

Через розгляд фразеологізмів під час вивчення теми “Прислів’я, приказки та крилаті вислови” у порівнянні з іншомовними відповідниками формуємо компетентність “володіння іноземними мовами”:

1. I. Прочитайте фразеологізми:

A rolling stone gathers no moss, the squeaky wheel gets the grease, where there's a will, there's a way

II. Перекладіть їх. Доберіть відповідники з довідки:

Було б бажання, а можливість знайдеться, під лежачий камінь вода не тече, поки грім не вдарить – чоловік не перехреститься

III. Поясніть значення. Чого вони нас навчають?

Зв'язок з вивченням літератури втілюємо під час розгляду теми “Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури, їх оцінний зміст”, а також розглядаємо національну специфіку побажань:

1. Доберіть колядки та щедрівки. Визначте, які побажання увійшли до їх складу. Поясніть їх значення та причини виникнення.

Актуальними в процесі навчання фразеології та формування на цих уроках духовно багаті особистості є методи формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності.

Методи формування мовної компетентності включають бесіду, особливо корисним метод є на етапі узагальнення та систематизації знань. Наприклад, під час вивчення теми “Джерела фразеологізмів”:

1. Пригадайте вивчене раніше. Дайте відповідь на питання:

- *Які ви знаєте джерела фразеологізмів?*
- *Наведіть приклади фразеологізмів.*
- *Яку інформацію передають нам фразеологізми з різних джерел?*

Також корисним є застосування методу порівняння під час розгляду теми “Багатозначність, синонімія, антонімія фразеологізмів”, під час застосування якого актуалізуватимемо важливість дотримання норм спілкування:

1. I. До поданих фразеологізмів доберіть антоніми.

Втратити терпець, дотримати слово, жити як кішка з собакою.

II. Поясніть їх значення. Які норми представлено у фразеологізмах? Як ви вважаєте, які дії є правильними? Чому?

Вкрай важливим елементом формування духовно багаті особистості є методи формування мовленнєвої компетентності. Поміж методів цієї групи зазначимо виконання творчих завдань, у яких реалізовується соціокультурна змістова лінія, яка, своєю чергою, сприяє генеруванню світогляду учнів, утвердженню цінностей, формуванню духовно багаті особистості. До творчих вправ уналежнюємо такі: продовжити чи виправити речення; розгадати загадки, ребуси, кросворди; створити власні висловлювання:

1. У вправі використано фразеологізми з морально-етичним значенням. Задля цього доцільно використовувати біблійні фразеологізми.

Продовжіть фразеологізми, з двома фразеологізмами (на вибір) складіть речення на морально-етичну тему. Обговоріть їх.

Невинні, як ...; перетворення Савла на ...; продаватися за миску...; агнець...; бачити сучок в оці ближнього і не бачити...; відректися, як петро від...; хто взяв меч, від меча ...

2. Із поданих слів утворіть прислів'я, поясніть їх значення.

1. Дім, згода, а незгода, будує, руйнує. 2. Хто, діло, за тим, рано, підводиться, водиться. 3. М'яко, твердо, стеле, та, спати. 4. Ранні, а пізні, росу, пташки, сльози, п'ють, лють. 5. Не страшний, череді, вовк, дружній.

2. Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) на одну із поданих тем:

- *Яка пшениця, така й паляниця.*
- *На сонці тепло, а біля матері добре.*
- *Без води й борщу не звариш.*
- *У решеті води не наносиш.*
- *І море починалося з краплі.*
- *Кожний вітер по-своєму дме.*
- *Що нині утече, те завтра не зловиш.*
- *Хто літом працює, взимку не голодує.*

Комунікативну компетентність формують через використання інтерактивного методу, який залучає усіх учнів до осмислення та обговорення проблемних питань. Інтерактивні методи доцільно використовувати на етапах мотивації до навчання, актуалізації опорних знань, рефлексії. До інтерактивного методу належать робота в парах або групах, “Мікрофон”, “Мозковий штурм”, дискусія, рольова гра тощо. На етапі рефлексії корисним буде використання прийому “Мікрофон”, під час застосування якого формуємо вміння оцінювати свої знання, навички та дії:

1. “Мікрофон”. Продовжіть речення.

- *Сьогодні на уроці я дізнався про ...*
- *Значення фразеологізмів полягає у тому, що ...*
- *Рисами хорошої людини є ...*
- *родинними цінностями є ...*

Також важливим елементом формування духовно-багатої особистості є засоби навчання, серед яких виділяють таблиці, схеми, малюнки, словники, підручники, інформаційно-комунікативні технології. Серед ІКТ як засобів навчання виокремлюємо такі види: інформаційні технології, електронні підручники, відео-, аудіо-, анімація, використання Інтернет-сайтів, пошук за завданням викладача додаткової інформації у мережі Інтернет, застосування блогів, створення презентацій до уроків, використання готових навчальних програм, розробка та використання власних авторських програм, інтерактивні дошки, проекти, блок-теми, медіа-урок, самодиктант, тестові завдання, медіапроект, віртуальні екскурсії, динамічні таблиці, статичні таблиці тощо. Засобами ІКТ під час навчання також слугують комп'ютерні програми та онлайн-платформи: GoogleКлас, Google Meet, Jamboard, Електронні словники, Microsoft Office, Sketch Engine, Learning, LearningApps.org, Powtoon, Canva, Genial.ly, GoogleСайти, Scrath, Test-W 2, My test, Інтелект-карти.

Отже, запропонована система педагогічних технологій, методів, прийомів, вправ, завдань та засобів, дібраних з урахуванням підходів, принципів навчання, сприятиме формуванню духовно багатої особистості учнів та учениць профільної школи на етапі поглиблення та систематизації знань із фразеології. Вони сприяють реалізації соціокультурної і діяльнісної змістової лінії, як і мовної та мовленнєвої, та утвердженню світогляду учнів, їх духовного розвитку. Саме тому ці методичні розробки будуть доцільними для використання.

3. 2. Визначення рівня сформованості духовно багаті особистості після апробації методики

Задля покращення рівня сформованості духовно багаті особистості учнів та учениць профільної школи було використано систему роботи над означеною метою. На початку роботи проведено анкетування, що допомогло визначити рівень різних компонентів духовності. Після застосування запропонованої методики проведено повторне дослідження.

На контрольному етапі дослідження основними завданнями були:

- 1) провести повторне анкетування;
- 2) опрацювати здобуті результати;
- 3) проаналізувати отримані результати;
- 4) порівняти показники попереднього та контрольного дослідження;
- 5) дослідити результативність запропонованої методики.

Задля визначення дієвості системи роботи, проведено контрольне тестування, щоб визначити рівень окремих складників духовності старшокласників. Респондентам було запропоновано однакові питання зі зміненим порядком, що дало змогу простежити динаміку сформованості духовного світу учнів та учениць, полегшило реалізацію кількісного та якісного аналізу отриманих результатів.

Щоб перевірити ефективність запропонованої методики, дослідили зміни у сформованості таких елементів духовності, як емоційний стан, мотивація, комунікативні схильності, волевиявлення, цінності, емоційний інтелект, емоційна обізнаність, вміння керувати своїми емоціями та впливати на інших, емпатія, коло зацікавленостей та інтересів. З цією метою було застосовано методики Уессмана-Рікса, В. Синявського та Б. Федоришина, Н. Холла, а також дослідження сили волі, інтересів і схильностей, соціальних цінностей.

Емоційний стан старшокласників на початку дослідження у 47 % опитаних був погіршеним, а у 53 % добрим, при тому певний відсоток учнів

відчував занепокоєння, страх, роздратування, мав багато енергії та мав потребу в її застосуванні. Після упровадження методики кількість респондентів, що відчувають погіршений стан зменшилась до 30 %.

Здатність учнів та учениць до дружби зросла (Рис. 8). Високий рівень зріс до 35 %, а от кількість опитаних з низьким рівнем навпаки впав на 5 %.



Рис. 8. Здатність до дружби

Після реалізації інтерактивних вправ значно знизився показник низького рівня комунікативних здібностей (на 15 %), тоді ж як кількість респондентів з високим рівнем комунікативних здібностей, умінь і навичок навпаки збільшилась з 13 % до 25 %.

Волевиявлення учнів та учениць (Рис. 9) профільної школи перед застосуванням методики становив: середній рівень 73 %, а високий – 27 %. Після впровадження системи формування духовності старшокласників ця пропорція дещо змінилась: середній рівень знизився до 63 %, а от високий – збільшився до 36 %. Низький же рівень так і не спостерігається у опитаних.

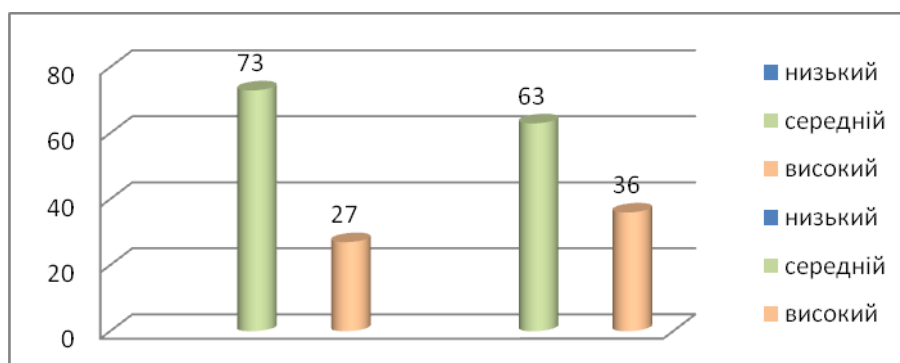


Рис. 9. Волевиявлення

Рівні складників емоційного інтелекту дещо змінились (Рис. 10). Високий показник емоційної обізнаності зріс до 40 %, тоді як середній та низький сягають до 30 %. Здатність учнів та учениць до емпатії зросла. Якщо перед запровадженням методики лише 20 % опитаних мали високий рівень, 47 % середній і 33 % низький, то після: високий рівень емпатії мали вже 40 % респондентів, середній – 33 %, а низький – 27 %. Уміння керувати власним емоціями зазнало суттєвих змін. Перед запровадженням системи роботи над формуванням духовності низький рівень мали аж 80 % опитуваних, а високий – лише 7 %. Після: кількість з низьким рівнем зменшилась до 65 %, а з високим – збільшилась до 20 %, середній же рівень становив 15 %, що суттєво не змінилось порівняно із попереднім тестуванням (13 %). Варто зазначити, що на відміну від попередніх аспектів емоційного інтелекту показники вміння впливати на стан інших суттєво не змінилось. Показник середнього та високого рівня самомотивації збільшився до 40 %, а низького зменшився до 20 %.

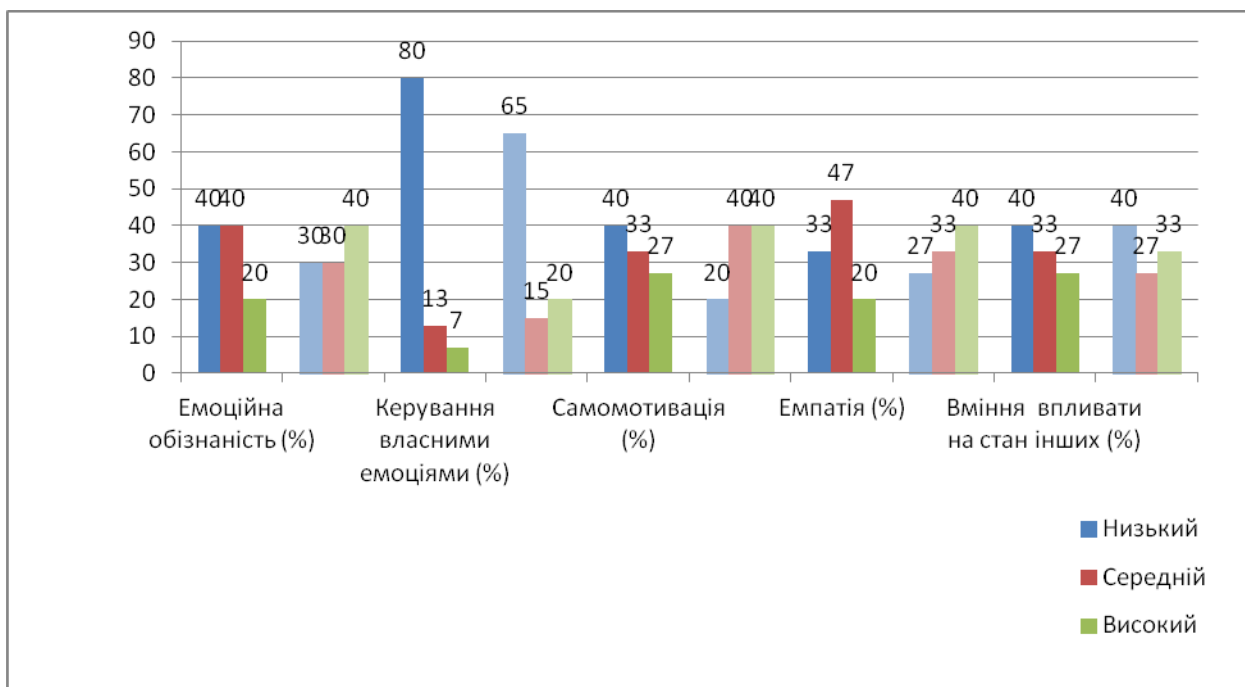


Рис. 10. Рівень емоційного інтелекту

Рівень сформованості цінностей не змінився: залишилися такі ж хороші показники (73 % – високий рівень, 27 % – середній). Проте, змінились

пропорції важливості окремих груп цінностей. Більш важливим стали родинні, духовні, соціальні, суспільні цінності. А показник фінансових цінностей навпаки зменшився (Рис. 11).

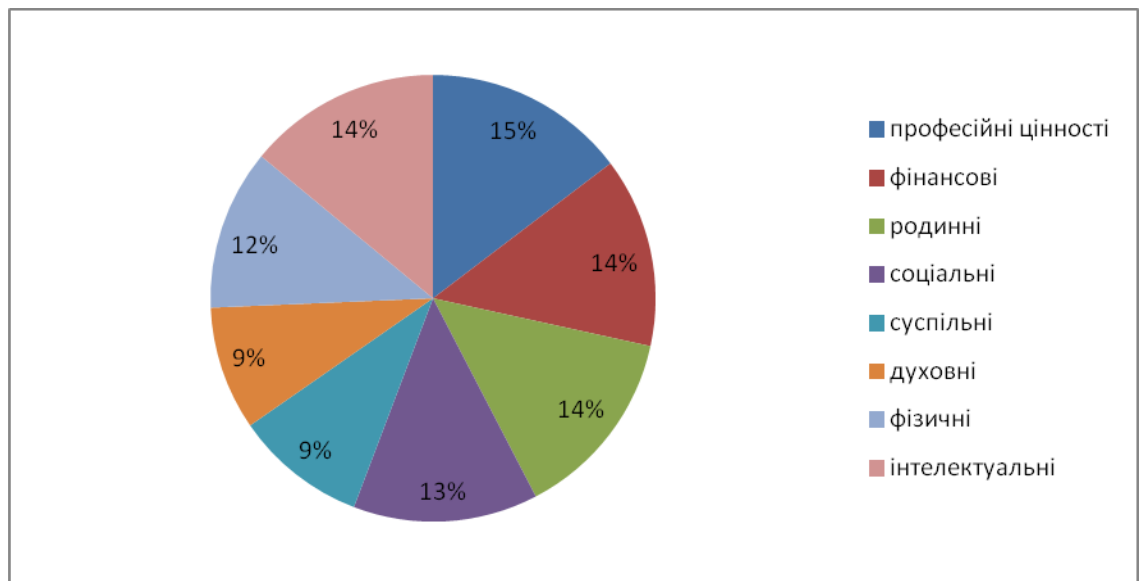


Рис. 11. Загальна вагомість цінностей

Використання текстів сучасної літератури, завдання, пов'язані з дослідженням сучасних медіатекстів уможливило збільшення кола зацікавленостей учнів та учениць. Це допомогло здобувачам освіти відійти від стереотипів та неупереджено поглянути на сучасну культуру, розширити свої знання, зацікавитись новими хобі, збільшити коло своїх зацікавлень. Загальний рівень інтересів суттєво збільшився: у 27 % опитаних виявили високий рівень інтересів (під час попереднього дослідження такого показнику не було ні в кого), 33 % – середній, а 40 % – низький (Рис. 12). Хоча й зараз відчутний дисбаланс у гірший бік, проте ми вже можемо простежити позитивну динаміку.

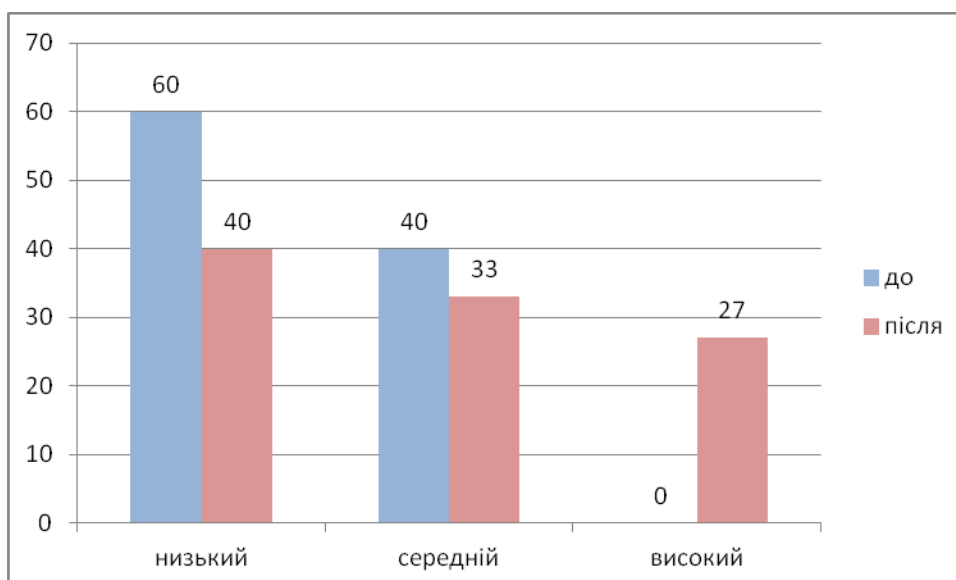


Рис. 12. Рівень інтересів

Запропонована методика, сприяє формуванню духовно багаті особистості учнів та учениць профільної школи. Вона допомагає зреалізувати розвиток здобувачів освіти, заохотити їх до навчання впродовж усього життя, розширити коло інтересів, формувати духовні цінності. А також уможливорює усебічний розвиток та вдосконалення особистісних навичок.

Висновки до третього розділу

Отже, запропонована система педагогічних технологій, методів, прийомів, вправ, завдань та засобів, ретельно підібраних з урахуванням різних підходів і принципів навчання, сприятиме розвитку духовно багаті особистості учнів профільної школи на етапі поглиблення та систематизації знань з фразеології. Ці методичні підходи сприятимуть втіленню соціокультурної та діяльнісної змістової ліній, а також мовної та мовленнєвої ліній, і сприятимуть утвердженню світогляду учнів і їх духовному зростанню. Тому ці методичні розробки є цілком відповідними для використання.

Подана методика сприятиме розвитку духовно багаті особистості учнів профільної школи. Вона сприятиме залученню учнів до навчання

протягом усього життя, розширенню їхнього кола інтересів та формуванню духовних цінностей. Крім того, вона дозволить всебічно розвивати та вдосконалювати особистісні навички.

Через взаємодію з учнями (інтерактивне, колективне навчання) ми втілюємо особистісно орієнтований підхід. Застосування методів формування мовленнєвої та комунікативної компетентності уможливорює дотримання діяльнісного підходу. За допомогою реалізації специфічних принципів навчання, методів формування мовної компетентності застосовуємо комунікативно-когнітивний підхід.

Задля реалізації означеної мети доречним є використання технології (проблемного навчання та кейс-методу; ігрові технології та інтерактивний метод; розвитку критичного мислення та метод дискусії; проектні технології; розвивального навчання та застосування методів дискусії, дидактичних ігор, вправ на збагачення мовлення та уявлення; програмного навчання; інтерактивного навчання та інтерактивного методу; колективного творчого виховання; дистанційного навчання та використання засобів ІКТ); методи формування мовленнєвої компетентності, мовної та комунікативної компетентності; засобів навчання (таблиць, схем, підручників, інформаційних технологій).

Особливо важливим є наочний матеріал, підібраний до уроків, оскільки саме він утілює виховну мету. Наприклад, просуває ідеї дружби, патріотизму, чесності, добра тощо.

Використання текстів сучасної літератури, медіатекстів, застосування сучасних технологій, методів та засобів навчання сприяє збільшенню зацікавленості учнів та учениць профільної школи, також уможливорює реалізацію виховної мети.

ВИСНОВКИ

У роботі обґрунтовано лінгвістичні засади, які є вкрай важливим елементом у генеруванні духовно багаті особистості в процесі навчання фразеології в основній школі. Формування духовного світу учнів реалізують на основі чітко окреслених теоретичних засад: розуміння місця фразеології серед інших наук; визначення фразеологізмів, їх особливостей, джерел; усвідомлення значення прислів'їв, приказок, афоризмів, крилатих висловів.

Доведено, що для формування духовно багаті особистості важливим є усвідомлення значення поняття “духовність”. Розуміння цього феномену пов'язане з аналізом таких явищ, як “мораль”, “світогляд”, “моральне виховання”. Дослідження означених категорій мають місце у філософських, психологічних, педагогічних, лінгводидактичних працях, аналіз яких дає змогу сформулювати характеристику духовно багаті особистості як людини, яка є не байдужою до сенсу власного життя та існування інших людей. Це особистість, яка має уявлення про моральні норми та послуговується ними в своєму житті. Така людина не буде свідомо шкодити іншим керуючись лише власними інтересами, вона поважатиме інших людей, їх думки, переконання. У своїй діяльності духовно багата особистість має керуватися не заздрощами, гординею, жагою наживи, а такими якостями, як справедливість, чесність тощо.

Вкрай важливим аспектом формування духовно багаті особистості є обґрунтована система лінгводидактичних засад, що уможлиблює покращення комунікативних навичок учнів та впливу на духовний світ особистості.

Важливим чинником уможливлення формування духовності учнів є різноманітні методичні матеріали (навчальна програма, підручники, посібники, різноманітні онлайн-платформи). Підручники створені відповідно до програми, проте містять певні розбіжності. Навчальні посібники є

додатковим джерелом інформації. Онлайн-платформи стали гарним засобом для створення завдань та передачі матеріалу.

У навчанні фразеології використовуються різні підходи та методи, спрямовані на розвиток особистості учня. Особистісно орієнтований підхід, компетентнісний та діяльнісний підходи, а також когнітивно-комунікативний, соціокультурний і текстоцентричний використано для досягнення мети навчання. При цьому використано різні методи (метод зв'язного викладу матеріалу, метод роботи з підручником, спостереження та аналіз мовних явищ, творчий підхід та інтерактивний метод. Під час навчання фразеології також застосовано активні методи, які сприяють формуванню особистості учня.

У процесі навчання залучено різні прийоми, які сприяють кращому засвоєнню фразеології (порівняння, зіставлення, опис фразеологізмів, добір синонімів і антонімів, використання контексту, робота з фразеологічними словниками та збірками прислів'їв та приказок, а також встановлення зв'язків з іншомовними відповідниками).

Тренувальні вправи є ефективними засобами для засвоєння та закріплення матеріалу. Крім того, використання наочності, дидактичного матеріалу і інформаційних технологій також є корисними в навчанні фразеології.

Запропонована система педагогічних технологій, методів, прийомів, вправ, завдань та засобів, підібрані з урахуванням підходів і принципів навчання, сприятиме формуванню духовно багатой особистості учнів та учениць профільної школи на етапі поглиблення та систематизації їх знань з фразеології. Ці методи допоможуть реалізувати соціокультурну та діяльнісну складники, а також мовну та мовленнєву лінії навчання, сприяючи утвердженню світогляду учнів і їх духовному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. П. Педагогіка духовності: погляд за горизонти сучасного. *Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. С. 3–6.
2. Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії. Західноєвропейський контекст. Київ : Тандем, 2000. 358 с.
3. Ардашова Я. І. Духовність і психокультура в контексті становлення особистості : автореф. дис. ... к-та філос. наук : 09.00.04. Київ, 2016. 19 с.
4. Бакум З., Гарлицька Т. Методи і прийоми формування міжкультурної компетентності здобувачів мовної освіти. *Věda a perspektivy*. 2023. Вип. 9. С. 105–116. URL : <file:///C:/Users/User/Downloads/6470-%D0%A2% D0%B5% D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6505-1-10-20230930.pdf>
5. Бакум З. П. Феномен “духовність” і мовна освіта. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2018. Вип. 18. С. 128–140. URL : <https://doi.org/10.31812/filstd.v18i0.2133>
6. Балицька А. А., Біла О. Г. Основи психології. Практикум. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. 220 с.
7. Башкір О. І. Активні й інтерактивні методи навчання у вищій школі. *Збірник наукових праць “Педагогіка та психологія”*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 60. С. 33–44.
8. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості : Сходження до духовності. Чернівці : “Букрек”, 2015. 640 с.
9. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ, Чернівці : “Букрек”, 2018. 320 с.
10. Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.

11. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
12. Варій М. Й. Загальна психологія : підруч. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
13. Васільєва О. С. Духовність та духовний світ особистості. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 27–28. С. 14–22.
14. Волошина Н. В. Формування комунікативних здібностей старшокласників : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 232 с.
15. Волошина О. В. Педагогіка інновацій у вищій школі : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2014. 161 с.
16. Гончаренко С. Педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
17. Горак Г. І. Індивідне начало в соціальній системі. *Філософські діалоги*. Вип. 4. Київ, 2010. С. 139–145.
18. Гоштанар І. Власна назва у складі фразеологізмів сучасної німецької мови : лінгвокультурологічна інтерпретація. *Вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”*. Херсон, 2013. Вип. 17. С. 79–81.
19. Гоштанар І. Німецькі соматичні фразеологізми в лінгвокогнітивному аспекті. 2019.
URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1738/1/%D0%A3%D0%94%D0%9A%20%207.pdf>
20. Греб М. М. Теоретичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкових класів: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 320 с.
21. Демиденко Г. Г. Комунікативний простір українців (на матеріалі фразеології). *Матеріали доповідей, приурочених 90-річчю Криворізького державного педагогічного університету, виголошених у рамках VI Міжнародної наукової конференції “Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри”*. Кривий Ріг, 2020. С. 51–54. URL : <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5395>

22. Демиденко Г. Г. Невербальний антиетикет українців (на матеріалі фразеології). *Молодий науковець XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кривий Ріг, 2012. С. 202–205. URL : <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/1448>
23. Демиденко Г. Г. Фразеологічна репрезентація рис українського національного характеру. *British Journal of Science, Education and Culture*. London, 2014. № 1. Volume I. P. 108–112.
24. Денищич Т. А. Лінгводидактичні засади формування культури мовлення учнів засобами фразеології. *Наукові праці : наук.-метод. журнал*. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. С. 119–123.
25. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/
26. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2015. 322 с.
27. Дичківська І. М. Поліцентрична сутність мотивації до інноваційної педагогічної діяльності. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Рівне : РДГУ, 2012. Вип. 4 (47). С. 43–47.
28. Доброштан Н., Куліш О. Вікові особливості у дослідженнях видів і процесів пам'яті. *Вісник Львівського університету. Серія Психологічні науки*. 2020. Вип. 7. С. 37–44. URL : http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/8.pdf
29. Дяченко-Богун М. Активні методи навчання у вищому навчальному закладі. *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. Вип. 14. С. 74–79.
30. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
31. Євтушевський В. Управління інноваційним розвитком у вищих навчальних закладах України. *Проблеми освіти*. 2008. Вип. 54. С. 13–19.
32. Єльнікова Н. Використання квест-технологій при вивченні української мови професійного спрямування курсантами-правоохоронцями. *Застосування інноваційних технологій та методів навчання при викладанні*

фундаментальних та мовних дисциплін у вишах: тези доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Харків, 2023. С. 19–23.

URI : <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18460>

33. Закон України “Про повну загальну середню освіту” від 13 липня 2020 р. № 463. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

34. Історія філософії в термінах : термінологічний словник / А. І. Абдула, Н. П. Козаченко, О. П. Панафідіна. Кривий Ріг : ДВНЗ “КНУ”, 2013. 175 с.

35. Караульна Н. Духовність: сфера сутності чи існування людини? *Вісник НАН України*. 2002. № 11. С. 46–52.

36. Колоїз Ж. В. Бакум З. П. Слово Благовісті : словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг : Вид-во “І.В.І.”, 2002. 195 с. URL : <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/347/1/Слово%20Благовісті.pdf>

37. Колоїз Ж. В. Оказіональні фраземи та їх лексикографічне опрацювання. *Вісник Запорізького національного університету : Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 244–249.

38. Колоїз Ж. В. Репрезентація кількості в паремійному корпусі українців. *Лінгвістичне портретування сучасного соціуму*. Вінниця, 2016. С. 197–207.

39. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація : монографія. Київ : Акцент, 2007. 311 с.

40. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навч. посіб. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ “КНУ”, 2014. 349 с.

41. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. Київ : Академія, 1999. 288 с.

42. Кузьмінський А. І. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 447 с.

43. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

44. Кучеренко І. А. Підходи до навчання української мови – стратегічні орієнтири сучасної мовної освіти. URL : <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/91-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/279-pidkhodi-do-navchannya-ukrajinskoji-movi-strategichni-orientiri-suchasnoji-movnoji-osviti>

45. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.

46. Леснікова Ю. В. Технології активізації творчого мислення учнів. Черкаси, 2011. 36 с.

47. Максименко С. Д., Соловієно В. О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.

48. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посібн. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

49. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2013. 400 с.

50. Москаленко Н. А. З історії дослідження української фразеології. *Українська мова і література в школі*. 1967. №10. С. 22–26

51. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків : Вид. група “Основа”, 2009. 176 с.

52. Наконечна О. П. Духовні цінності. *Велика українська енциклопедія*. URL : [https://vue.gov.ua/Духовні цінності](https://vue.gov.ua/Духовні_цінності) (дата звернення: 25.01.2023).

53. Новаченко Т. В. Використання активних методів та інтерактивних форм і методів навчання у вищій школі. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Вип. 6. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 227–234.

54. Огнев’юк В. О. Навчання і виховання як соціоцентричної цінності. *Вища освіта : український теоретичний та науково-методичний часопис*. 2003. №4. С. 15–20.

55. Окуневич Т. Г., Пентилюк М. І., Мунтян С., В. Сучасні підходи до навчання української мови майбутніх учителів-словесників у контексті ідей Нової української школи. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики : монографія*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 43–56.

56. Омельчук С. “Підхід до навчання” як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. №2. С. 2–7.

57. Опанасюк І. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії : дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2017. 316 с.

58. Охрімчук Р. М. Духовність. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 244–245.

59. Педагогічні технології в підготовці вчителів : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Прокопенка. Харків : ХНПУ, 2018. 457 с.

60. Плиско К. М. Лінгводидактичні основи навчання української мови в середніх закладах освіти. *Педагогічні науки*. Херсон : Видавництво ХДПУ, 2002. Вип. 31. С. 34–37.

61. Покровська І. Мовна гра в турецьких та українських фразеологічних каламбурах із сакральним елементом. *Учені записки Таврійського національного університету В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. №3. С. 156–160.

62. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності : Наказ Міністерства і освіти України від 31.03.2015 № 380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0401-15>

63. Потапова А. С. До питання передачі каламбурів при перекладі літературної казки (на матеріалі перекладів творів Дж. Роулінг). *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 26(3). 2009. С. 8–12.

64. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібник / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

65. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова: 5–9 класи / Г. Т. Шелехова, М. І. Пентиліук, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, А. С. Пономаренко, К. В. Таранік-Ткачук. Київ, 2013 (зі змінами, затвердженими наказом МОН № 804 від 07. 06. 2017 р.). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

66. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів з української мови. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.mova.10-11.-profilnij-riven.docx>

67. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 212 с.

68. Савчин М. Духовний потенціал людини : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.

69. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
URL : <https://westudents.com.ua/knigi/495-vkova-ta-pedagogchna-psihologiya-skripchenko-ov.html>

70. Словник-довідник з української лінгводидактики / М. І. Пентиліук, та ін.; за заг. ред. проф. М. Пентиліук. Харків : Вид. група “Основа”, 2016. 172 с.

71. Солодяник Н. Соціальний інтелект як чинник успішного розвитку підлітків. *Actual Problems in the System of Education: General Secondary Education Institution–Pre-University Training–Higher Education Institution*. 2022. № 2. С. 761–770.

72. Соціальна психологія. Зошит для індивідуальної роботи для студ. усіх спец. денної та заочної форми навчання / ред. Н. Ю. Волянчук. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2017. С. 4–5.

73. Стадній В. Роль фразеологізмів у створенні експресивності публіцистичних текстів. URL : http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2672/stadniy_rol_frazeolog.pdf?sequence=1

74. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. 670 с.

75. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2009. 430 с.

76. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

77. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.

78. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.

79. Сучасні тенденції методики навчання : мовно-літературна царина : колективна монографія / за заг. наук. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с. URL : <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7077>

80. Тимофієва М. П. Духовність як чинник формування психічного здоров'я особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2008. №414–415. С. 23–27.

81. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова і педагогічна психологія : підручник. Київ, 2017. 480 с.

82. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб.. Київ : Знання, 2007. 494 с.

83. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : Вид-во “Ранок”, 2018. 272 с.

84. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Дивослово, 2020. 520 с.
85. Філософія : підручник / за ред. Г. А. Зайченко. Київ : Вища школа, 1995. 430 с.
86. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2002. 528 с. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/50110-moralne-vihovannya.html>.
87. Фразеологічний словник української мови / В. М. Білоноженко та ін.; за заг. ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 1. 528 с.
88. Фразеологічний словник української мови / В. М. Білоноженко та ін.; за заг. ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 2. 451 с.
89. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с. URL : <http://surl.li/didqm>
90. Хамітов Н. В. Духовність. *Енциклопедія Сучасної України* / за ред. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. URL : <https://esu.com.ua/article-19642> (дата звернення : 23.01.2023).
91. Целякова О. М. Духовність як цілісний феномен: проблеми концептуалізації в контексті соціально-філософського. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2008. Вип. 33. С. 65–73.
92. Цоуфал Л. С. Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 155–162. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2010_4_20
93. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 224 с.
94. Швець Т. Старший шкільний вік як сенситивний період для розвитку соціально-особистісної компетентності. *Наукові праці*

міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки. 2023. Вип. 1 (54). С. 43–50.

95. Щербань П. М. Активні методи підготовки майбутніх учителів. Київ : Знання, 1988. 48 с.

96. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен : структура та чинники розвитку. *Філософська думка*. 1999. №9. С. 141

97. Bandura A. Self-efficacy. *In V. S. Ramachaudran (Ed.), Encyclopedia of human behavior*. New York: Academic Press, 1994 . N4. S. 71 – 81.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів 10 класу

Шановні учні та учениці! Запрошуємо вас пройти опитування для визначення рівня сформованості духовно багатой особистості. Це анонімне опитування. Час проходження анкети необмежений. Тому, будь ласка, уважно читайте питання та відповідайте відверто та чесно.

Блок самопочуття, активності та настрою

Виберіть у кожному із запропонованих наборів тверджень те, яке найточніше відображає Ваш стан зараз.

Спокійність – тривожність

- Цілковита спокійність. Непохитно впевнений у собі.
- Виключно холонокровний, на рідкість впевнений і не хвилююся.
- Відчуття повного благополуччя. Впевнений і почуваю себе невимушено.

- В цілому впевнений і вільний від стурбованості.
- Ніщо особливо мене не турбує. Почуваю себе більш–менш невимушено.

- Децю занепокоєний, почуваю себе скуто, трохи стривожений.
- Переживаю деяку занепокоєність, страх, неспокій або невизначеність. Знервований, хвилююся, роздратований.

- Значна невпевненість. Вельми травмований невизначеністю. Відчуваю страхи.

- Величезна тривожність, занепокоєність. Знищений страхом.
- Повністю збожеволів від страху. Втратив розум. Наляканий

Енергійність – втомленість

- Поривання, що не знає перешкод. Життєва сила виплескується через край.

- Життєздатність, величезна енергія, що б'є через край, сильне прагнення до діяльності.

- Багато енергії, сильна потреба у дії.
- Почуваю себе свіжим, у запасі значна енергія.
- Почуваю себе досить свіжим, у міру бадьорий.
- Злегка втомився. Лінощі. Енергії не вистачає.
- Доволі стомлений. У запасі не дуже багато енергії.
- Велика стомленість. Млявий. Мізерні ресурси енергії.
- Жахливо стомлений. Майже виснажений і практично не здатний до дії. Майже не залишилося запасів енергії.

- Абсолютно видихався. Нездатний навіть до самого незначного зусилля.

Піднесення – пригнічення

- Сильний підйом, запальні веселощі.
- Збуджений, у піднесеному стані. Сприймає все із захватом.
- Збуджений, у доброму настрої.
- Почуваю себе дуже добре. Життєрадісний.
- Почуваю себе доволі добре, “в порядку”.
- Почуваю себе трохи пригніченим, “так собі”.
- Настрій пригнічений і дещо сумний.
- Пригноблений і почуваю себе дуже пригніченим. Настрій безумовно сумний.

- Дуже пригнічений. Почуваю себе просто жахливо.

- Крайня депресія і зневір'я. Пригнічений. Усе чорно й сіро.

Впевненість у собі – безпорадність

- Для мене немає нічого неможливого. Зможу зробити все, що захочу.
- Відчуваю велику впевненість у собі. Впевнений у своїх звершеннях.
- Дуже впевнений у своїх здібностях.
- Відчуваю, що моїх здібностей достатньо й мої перспективи хороші

- Почуваю себе доволі компетентним.
- Відчуваю, що мої вміння й здібності дещо обмежені.
- Почуваю себе доволі нездібним.
- Пригнічений своєю слабкістю й нестатком здібностей.
- Почуваю себе жалюгідним і нещасним. Втомився від своєї некомпетентності

• Давить почуття слабкості й марності зусиль. У мене нічого не виходить

Блок оцінки комунікативних здібностей

1) Оберіть відповідь “так” або “ні”

- Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
- Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
- Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимось із Ваших товаришів?
- Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що створилася?
- Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств із різними людьми?
- Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
- Чи вірно, що Вам приємніше й простіше проводити час із книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж із людьми?
- Якщо виникли будь-які перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
- Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком?
- Чи любляете Ви придумувати та організовувати зі своїми товаришами різні ігри і розваги?
- Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?

- Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
- Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
- Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
- Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
- Чи правда, що у Вас не буває конфліктів із товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
- Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитись і поговорити з новою людиною?
- Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
- Чи дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути на самоті?
- Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомій для Вас обстановці?
- Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
- Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
- Чи Ви вагаєтеся, відчуваєте незручність або сором'язливість, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
- Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
- Чи любляете Ви брати участь у колективних іграх?
- Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
- Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
- Чи правда, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?

- Чи гадаєте Ви, що Вам не завдає особливого клопоту внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
- Чи берете Ви участь у громадській роботі?
- Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
- Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
- Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому компанію?
- Чи охоче Ви беретеся до організації різних заходів для своїх товаришів?
- Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
- Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
- Чи правда, що у Вас багато друзів?
- Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
- Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з незнайомими людьми?
- Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?
- Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
- Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
- Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимось із Ваших товаришів?
- Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що створилася?
- Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств із різними людьми?
- Чи подобається Вам займатися громадською роботою?

- Чи вірно, що Вам приємніше й простіше проводити час із книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж із людьми?
- Якщо виникли будь-які перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
- Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком?
- Чи любляете Ви придумувати та організовувати зі своїми товаришами різні ігри і розваги?
- Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
- Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
- Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
- Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
- Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
- Чи правда, що у Вас не буває конфліктів із товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
- Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитись і поговорити з новою людиною?
- Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
- Чи дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути на самоті?
- Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомій для Вас обстановці?
- Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
- Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?

- Чи Ви вагаєтеся, відчуваєте незручність або сором'язливість, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
- Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
- Чи любляете Ви брати участь у колективних іграх?
- Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
- Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
- Чи правда, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?
- Чи гадаєте Ви, що Вам не завдає особливого клопоту внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
- Чи берете Ви участь у громадській роботі?
- Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
- Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
- Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому компанію?
- Чи охоче Ви беретеся до організації різних заходів для своїх товаришів?
- Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
- Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
- Чи правда, що у Вас багато друзів?
- Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
- Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з незнайомими людьми?
- Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Блок визначення рівня здатності до дружби

Оберіть твердження, яке найбільше підходить вам

1. Твій друг (подруга) захворів і не прийшов у школу:
 - а) зателефонуєш йому і поцікавишся здоров'ям – 5;
 - б) ніяк не відреагуєш – 1;
 - в) відвідаєш його, якщо хвороба не інфекційна – 10.
2. Друг (подруга) не впорався з домашнім завданням:
 - а) даси йому списати – 5;
 - б) допоможеш розібратися – 10;
 - в) що тебе це не стосується – 1.
3. Тобі дуже хочеться морозива, але у твого друга немає грошей:
 - а) купиш морозиво тільки собі – 1;
 - б) позичиш другові гроші – 5;
 - в) купиш два морозива, сподіваючись, що і друг для тебе нічого не пошкодує – 10.
4. Вам подобається одна і та сама дівчинка (хлопчик):
 - а) Ви обидва (обидві) намагаєтесь якнайдужче сподобатися їй (йому) – 10;
 - б) удаєш, що нічого не помічаєш, і намагаєшся уникати цієї теми – 5;
 - в) при нагоді намагаєшся розповісти про друга (подругу) щось не дуже гарне – 1.
5. Однокласник запросив тебе на день народження, а друга – ні:
 - а) ти нічого не скажеш йому і підеш сам – 1;
 - б) попросиш однокласника запросити й друга – 10;
 - в) підеш сам, попередньо пояснивши другові ситуацію, що склалася – 5.
6. Друг отримав не дуже приємне доручення прибрати клас чи вимити вікна:
 - а) залишишся після уроків і допоможеш йому – 10;
 - б) поспівчуваєш йому і підеш додому – 5;

в) порадієш тихцем, що таке доручення отримав він, а не ти – 1.

7. Твій друг виграв приз у складному конкурсі:

а) ти постараєшся взяти участь у подібному конкурсі – 5;

б) порадієш за свого друга – 10;

в) у душі позаздриш йому – 1.

2) Подані нижче судження оцініть балами від 0 до 4, залежно від того наскільки вони характерні для вас, де 0 – зовсім нехарактерні, а 4 – абсолютно характерні

- Я легко знаходжу спільну мову з людьми.
- У мене багато знайомих, з якими я охоче зустрічаюся
- Я люблю поговорити, іноді – занадто
- Я вільно почуваюся в компанії малознайомих людей.
- Я шкодував би, якби не мав можливості спілкуватися з друзями
- Коли мені потрібно щось з'ясувати, я краще запитаю, ніж буду

шукати

відповідь у книжках, довідниках

- Мені вдається внести деяке пожвавлення в нудну компанію
- Я розмовляю швидко
- Коли я надовго відірваний від компанії, мені дуже хочеться з

кимось поговорити

Блок волевиявлення

Дайте відповідь “так”, “буває”, “не знаю” або “ні”

- Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка вам нецікава, незалежно від того, що час і обставини дозволяють зробити перерву?
- Якщо ви потрапили в конфліктну ситуацію, чи в змозі ви взяти себе в руки та об'єктивно, без зайвих емоцій, подивитись на ситуацію?
- Чи швидко ви відповідаєте на повідомлення?
- Чи зможете ви приймати дуже неприємні ліки, які рекомендував лікар?

- Чи виконуєте ви поспішно дані обіцянки, навіть якщо це приносить багато клопоту?
- Чи чітко ви дотримуєтесь розпорядку дня?
- Навіть спілкування з друзями чи цікаве відео на YouTube не змусить вас відкласти термінову і важливу роботу
- Чи здатні ви промовчати та припинити сварку, не дивлячись на образливі слова опонента?
- Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка вам нецікава, незалежно від того, що час і обставини дозволяють зробити перерву?
- Якщо ви потрапили в конфліктну ситуацію, чи в змозі ви взяти себе в руки та об'єктивно, без зайвих емоцій, подивитись на ситуацію?
- Чи швидко ви відповідаєте на повідомлення?
- Чи зможете ви приймати дуже неприємні ліки, які рекомендував лікар?
- Чи виконуєте ви поспішно дані обіцянки, навіть якщо це приносить багато клопоту?
- Чи чітко ви дотримуєтесь розпорядку дня?
- Навіть спілкування з друзями чи цікаве відео на YouTube не змусить вас відкласти термінову і важливу роботу
- Чи здатні ви промовчати та припинити сварку, не дивлячись на образливі слова опонента?

Блок емоційного інтелекту

Нижче наведені висловлювання, які так чи інакше відображають різні сторони життя. Праворуч від кожного твердження напишіть цифру, виходячи з вашої ступеня згоди з ним: повністю не згоден (−3 бали); в основному не згоден (−2 бали); почасти не згоден (−1 бал); частково згоден (+1 бал); в основному згоден (+2 бали); повністю згоден (+3 бали).

- Для мене як негативні, так і позитивні емоції служать джерелом знання про те, як чинити в житті.
- Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити

у своєму житті.

- Я спокійний, коли відчуваю тиск з боку.
- Я здатний спостерігати зміну своїх почуттів.
- Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти

відповідно до запитів життя.

- Коли необхідно, я можу викликати у себе широкий спектр позитивних емоцій, таких як веселощі, радість, внутрішній підйом і гумор.

- Я стежу за тим, як я себе відчуваю.
- Після того як щось засмутило мене, я можу легко впоратися зі своїми

почуттями.

- Я здатний вислуховувати проблеми інших людей.
- Я не заціклююсь на негативних емоціях.
- Я чутливий до емоційних потреб інших.
- Я можу діяти на інших людей заспокійливо.
- Я можу змусити себе знову і знову встати перед обличчям

перешкоди.

- Я намагаюся підходити до життєвих проблем творчо.
- Я адекватно реагую на настрої, спонукання і бажання інших людей.
- Я можу легко входити в стан спокою, готовності і зосередженості.
- Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативним почуттям і

розбираюся, в чому проблема.

- Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.
- Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки “хорошої

форми”.

- Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.

- Я можу добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.
- Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.
- Я добре вловлюю знаки у спілкуванні, які вказують на те, в чому

інші потребують.

- Люди вважають мене добрим знавцем переживань інших.
- Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще управляють своїм життям.

своїм життям.

- Я здатний поліпшити настрій інших людей.
- Зі мною можна порадитися з питань відносин між людьми.
- Я добре налаштовуюся на емоції інших людей.
- Я допомагаю іншим використовувати їх спонукання для досягнення

особистих цілей.

- Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.
- Для мене як негативні, так і позитивні емоції служать джерелом

знання про те, як чинити в житті.

- Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити

у своєму житті.

- Я спокійний, коли відчуваю тиск з боку.
- Я здатний спостерігати зміну своїх почуттів.
- Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти

відповідно до запитів життя.

• Коли необхідно, я можу викликати у себе широкий спектр позитивних емоцій, таких як веселощі, радість, внутрішній підйом і гумор.

- Я стежу за тим, як я себе відчуваю.
- Після того як щось засмутило мене, я можу легко впоратися зі своїми

почуттями.

- Я здатний вислуховувати проблеми інших людей.
- Я не зациклююсь на негативних емоціях.
- Я чутливий до емоційних потреб інших.
- Я можу діяти на інших людей заспокійливо.
- Я можу змусити себе знову і знову встати перед обличчям

перешкоди.

- Я намагаюся підходити до життєвих проблем творчо.

- Я адекватно реаую на настрої, спонукання і бажання інших людей.
- Я можу легко входити в стан спокою, готовності і зосередженості.
- Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативним почуттям і розбираюся, в чому проблема.

- Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.
- Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки “хорошої форми”.

- Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.

- Я можу добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.
- Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.
- Я добре вловлюю знаки у спілкуванні, які вказують на те, в чому інші потребують.

- Люди вважають мене добрим знавцем переживань інших.
- Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще управляють своїм життям.

- Я здатний поліпшити настрій інших людей.
- Зі мною можна порадитися з питань відносин між людьми.
- Я добре налаштовуюся на емоції інших людей.
- Я допомагаю іншим використовувати їх спонукання для досягнення особистих цілей.

- Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.

Блок соціальних цінностей

Оцініть для себе значущість кожного з параметрів у балах за шкалою від 1 до 10 (1 – не важливо, 10 – дуже важливо).

- Захоплююча робота, яка приносить вам задоволення
- Робота з високою зарплатнею
- Вдале одруження або заміжжя
- Знайомство з новими людьми, соціальні заходи

- Залучення в громадську діяльність
- Ваша релігія
- Спортивні вправи
- Інтелектуальний розвиток
- Кар'єра
- Гарні машини, одяг, будинок тощо
- Проведення часу в колі сім'ї
- Декілька близьких друзів
- Робота на добровільних засадах
- Медитація, роздуми, молитви тощо
- Здорова збалансована дієта
- Читання освітньої літератури, перегляд освітніх передач,

самовдосконалення тощо

Блок інтересів та схильностей

Перед вами перелік видів діяльності. Оберіть ті, якими би ви хотіли займатися, або вже займаєтесь і це приносить вам задоволення

- Вивчення іноземної мови
- Вивчення історії України
- Ознайомлення з методами розслідування злочинів
- Вивчення методів надання першої медичної допомоги
- Вивчення математики
- Вивчення будови комп'ютера
- Вивчення археологічних знахідок
- Ознайомлення з різними комплексами фізичних вправ
- Читання творів сучасних авторів
- Вивчення історії різних країн світу
- Пошук розв'язання складних математичних завдань
- Пошук розв'язання екологічних проблем міста/світу.
- Вивчення ботаніки (рослинного світу)

- Вивчення основних причин виникнення християнства
- Слідування релігійним вченням
- Вивчення хімічного складу різних речовин
- Аналіз політичної ситуації в країні та світі
- Вивчення причин виникнення грошей
- Ремонт побутових електроприладів
- Підрахунок прибутку компанії
- Складання карти невідомої місцевості
- Визначення швидкості польоту тіла
- Розрахунок заробітної плати працівників
- Участь в обговоренні літературного твору
- Участь у затриманні злочинця
- Створення картин
- Створення комп'ютерної графіки

Інтерпретація результатів

Блок самопочуття, активності та настрою

Спочатку визначаються показники за кожною зі шкал “Спокійність–тривожність”, “Енергійність–втомленість”, “Піднесення– пригніченість”, “Впевненість у собі–безпорадність”, які відповідають обраному респондентом номеру твердження. Далі обчислюють інтегральний показник емоційного стану респондента за формулою:

$$ЕС = (I1 + I2 + I3 + I4) / 4,$$

де ЕС – інтегральний показник емоційного стану;

I1, I2, I3 та I4 – індивідуальні показники за відповідними шкалами.

ЕС може змінюватися від 1 до 10.

Якщо він знаходиться в межах 8–10 балів, то його можна інтерпретувати як дуже добрий;

у межах 6–7 балів – як добрий; 4–5 балів – як погіршений;

1–3 бали – як поганий і дуже поганий.

Блок визначення рівня здатності до дружби

Підрахуйте суму балів за відповіді:

60–70 балів. Здатність дружити найвища, людина є справжнім відданим другом

20–59 балів. Непоганий товариш. Обережний, нерішучий, усе заздалегідь розраховує. Але часом щось дуже важливе в житті проходить повз.

До 20 балів. Низький рівень, невміння дружити

Блок оцінки комунікативних здібностей

1) Одним балом оцінюють відповідь “так” до питань 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37 та відповідь “ні” до питань 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Обчислити оціночні коефіцієнти комунікативних (Кк) схильностей як відношення кількості співпадаючих відповідей за комунікативними схильностями (Кх) до максимально можливого числа збігів (20) за формулою:

Для якісної оцінки результатів необхідно зіставити отримані коефіцієнти зі шкальними оцінками.

Шкала оцінок комунікативних та організаторських схильностей

Кк	Шкальна оцінка
0,10–0,45	1
0,46–0,55	2
0,56–0,65	3
0,66–0,75	4
0,76–1,00	5

При аналізі отриманих результатів необхідно враховувати такі параметри:

1. Респонденти, які отримали оцінку 1, характеризуються низьким рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей.

2. Респондентам, що отримали оцінку 2, комунікативні та організаторські схильності притаманні на рівні нижче середнього. Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів із людьми та, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи; прояв ініціативи в громадській діяльності вкрай занижений, у багатьох справах вони вважають за краще уникати прийняття самостійних рішень.

3. Для респондентів, які отримали оцінку 3, характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, проте потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Ця група респондентів потребує подальшої серйозної та планомірної виховної роботи з формування й розвитку комунікативних та організаторських схильностей.

4. Респонденти, які отримали оцінку 4, належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони не розгублюються в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішніми прагненнями.

5. Респонденти, які отримали вищу оцінку 5, володіють дуже високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони відчувають потребу в комунікативній і організаторській діяльності й активно

прагнуть до неї. Швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поводять себе в новому колективі, ініціативні, воліють у важливій справі або в складній ситуації, що створилася, приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку та домагаються, щоб вона було прийнята товаришами, можуть внести пожвавлення в незнайому компанію, люблять організувати всякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює. Вони самі шукають такі справи, які б задовольняли їх потребу в комунікації та організаторській діяльності.

2) .Якщо результат 1–12 балів – інтроверт. Більше любите самотність, ніж компанію, орієнтуєтесь на свої власні почуття, свій внутрішній світ, стримані, можливо, трохи песимістичні.

13–24 бали – амбаверт. Для вас характерні спокійні, доброзичливі стосунки з людьми, уміння спілкуватися, відповідальність за свої вчинки.

25–36 балів – екстраверт. Для нього характерний оптимізм, почуття гумору, невимушеність у спілкуванні як з добрезнайомими, так і з незнайомими людьми. Може бути нестриманим, легковажно ставитися до своїх обов'язків.

Блок волевиявлення

Відповіді “так” оцінюються у 2 бали, “буває” – 1 бал, “не знаю” – 1 бал, “ні” – 0 балів. Якщо респондент набирає 0–5 балів – низький рівень сформованості сили волі; 6–11 балів – середній рівень; 12–16 – високий рівень.

Блок емоційного інтелекту

Методика складається з 30 тверджень і містить п'ять шкал:

- шкала 1 – “Емоційна обізнаність” (пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25);
- шкала 2 – “Управління своїми емоціями” – емоційна відхідливість, емоційна нерігідність (пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30);
- шкала 3 – “Самотивація” – довільне керування своїми емоціями (пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22);
- шкала 4 – “Емпатія” (пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28);

- шкала 5 – “Розпізнавання емоцій інших людей” – вміння впливати на емоційний стан інших (пункти 12, 15,24, 26, 27,29).

Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: 14 і більше – високий; 8–13 – середній; 7 і менш – низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знака визначається за такими кількісними показниками: 70 і більше – високий; 40–69 – середній; 39 і менше – низький.

Блок соціальних цінностей

Всі 16 параметрів можна поділити на 8 груп соціальних цінностей: професійні (1,9); фінансові (2,10); родинні (3,11); соціальні (4,12); суспільні (5,13); духовні (6,14); фізичні (7,15); інтелектуальні (8,16). Учні мають оцінити кожний параметр від 1 до 10 (1 – не важливо; 10 – дуже важливо). Чим більший бал в групі параметрів, тим більшу цінність це має. На гармонійно розвинуту особистість вказує приблизно однакова кількість балів в кожній групі. Загальна кількість балів, яку можна отримати – 160. Результати: 0–48 – низький рівень; 49–110 – середній; 111–160 – високий рівень розвитку соціальних цінностей.

Блок інтересів та схильностей

За кожне питання респондент може отримати 1 бал. Від 0–5 – низький рівень, учень не зацікавлений в навчання та подальшому розвитку; 6–15 – середній рівень, 2–3 сфери для подальшого розвитку; 16 і більше – високий рівень, учень гармонійно розвинутий, інтереси яскраво виражені.

Додаток Б**План-конспект уроку****(10 клас)****Тема:** Фразеологізми української мови. Основні ознаки фразеологізмів**Мета:** сформувати в учнів знання про фразеологізми, їх лексичні значення, класифікацію; розвивати увагу, логічне мислення, усне і писемне мовлення, навички роботи зі словником, вміння визначати фразеологізми у реченнях і використовувати їх у мовленні, уміння бачити і розуміти виявлену в фразеологізмах народну мудрість; виховувати у здобувачів освіти прагнення до самопізнання, саморозвитку.**Тип уроку:** урок засвоєння нових знань.**Методи і прийоми:** “мозковий штурм”, бесіда, вправи, робота в групах, диктант, творчі завдання, “мікрофон”.**Очікувані результати:** розуміння терміна “фразеологізм”, вміння їх класифікувати, розуміння значень та вміння пояснити їх, вміння використовувати фразеологізми в мовленні.**Обладнання:** підручник, презентація, вправи.**Хід уроку:****I. Організація класу на навчальну діяльність.****II. Повідомлення теми, мети та завдань уроку.**

Сьогодні на уроці ми розглянемо тему “Фразеологізми української мови. Основні ознаки фразеологізмів”. Спочатку ми згадаємо, що ви пам’ятаєте з попередніх років. Потім опрацюємо правила.

III. Мотивація учнів.

“Мозковий штурм”

Працюючи в групах поясніть цінність фразеологізмів.

Орієнтовані відповіді:

– увиразнюють мовлення, робить його емоційнішим, яскравим;

- є джерелом спостережливості і мудрості народу;
- характеризують риси людей.

IV. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок.

Бесіда:

- 1) Що ви пам'ятаєте про фразеологізми з попередніх класів?
- 2) Які фразеологізми ви зараз можете згадати?
- 3) Що вони означають?
- 4) Які життєві явища вони характеризують?

V. Засвоєння нових знань.

Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу.

Розділ мовознавчої науки, який вивчає фразеологізми, називається фразеологією.

Фразеологізм – стійке сполучення двох і більше слів, яке в процесі мовлення відтворюється як готова словесна формула, передає одне значення і, як правило, має певне емоційне забарвлення. Фразеологізми своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: бути на сьомому небі – почуватися щасливим; брати за душу – розчулювати; мокрим рядом накрити – лаяти; права рука – найближчий помічник; як сніг на голову – зненацька.

Фразеологізмам властиві такі ознаки:

- 1) семантична неподільність;
- 2) відтворюваність у готовому вигляді;
- 3) наявність емоційно-експресивного забарвлення;
- 4) сполучення двох і більше слів, що можуть мати переносне значення;
- 5) стійкість граматичних категорій і усталеність порядку слів;
- 6) спільність синтаксичної функції для всіх його компонентів.

Серед фразеологізмів виділяють фразеологічні зрощення (неподільні одиниці, значення яких не пов'язані зі значенням компонентів; наприклад: бити байдики), фразеологічні єдності (значення компонентів пов'язані зі значенням фразеологізму; наприклад: крапля в морі), фразеологічні

сполучення (компоненти мають певну самостійність, один з компонентів є стійким і не може замінюватись, а інші можуть мати взаємну заміну; наприклад: брати до серця – брати до уваги), фразеологічні вирази (складаються зі слів із вільним значенням; наприклад: дипломатичні кола).

VI. Формування умінь і навичок.

Вправа 1. Пояснювальний диктант.

1. Так це нас козаки, мабуть, убрали в шори? (П. Куліш.) 2. Кіт Мурлика до дороги добре взяв за пояс ноги. (І. Франко.) 3. Не говоріть: “Він до роботи злий”. Який він злий? Він до роботи добрий. (А. Бортняк.) 4. Мій Києве рідний! Я першості пальму тобі віддаю! (Л. Дмитерко.) 5. Друже мій! Не соромся, гордися любов’ю! Якщо любиш Вітчизну, то й мову люби. А не любиш – буває... То що ж – Бог з тобою. Чи не Бог із тобою, а хрест на тобі... (Ю. Бедрик.) 6. З захмарних, із захмарених висот дощ не проллється манною небесною (Д. Кремінь.)

Підкресліть фразеологізми, поясніть їх значення.

Вправа 2. I. Об’єднайтеся у чотири групи. Зі списку фразеологізмів оберіть: I група – фразеологічні зрощення; II група – фразеологічні єдності; III група – фразеологічні сполучення; IV група – фразеологічні вирази. Поясніть їх значення, важливості духовних цінностей, відображених у ваших фразеологізмах.

Зерно із зерном, колос з колосом, жити на широку ногу, ковзати на тонкому льоду, працювати як віл, душа народу, вогонь Прометея, золоті руки, чисте серце, на одній хвилі.

II. Усно поясніть значення кожного фразеологізму. У чому полягає їх цінність для нас?

Вправа 3. Продовжіть фразеологізми, вкажіть, які з них є позитивними характеристиками людини, а які ні, і чому. З двома фразеологізмами (на вибір) складіть речення на морально-етичну тему.

Сіяти ...; совість чиста, як ...; солодке слово — ключ до ..., грати на ...; всі дороги ведуть в ...; грати в брудну

Довідка: *гру, серця, Рим, вітер, сльоза*

Вправа 4. I. Дібрати та записати фразеологізм, яким можна охарактеризувати людину:

- добру;
- чесну;
- працьовиту.

II. Пояснити важливість цих рис людини.

Вправа 5. Робота біля дошки. Пояснити значення кожного з диктованих фразеологізмів. Записати ті, які позитивно характеризують людину.

Вправа 6. Написати короткий твір (5–7 речень) з використанням фразеологізмів на одну із запропонованих тем:

- “Спорт як засіб для фізичного та психологічного зростання”.
- “Вплив соціальних мереж на мій саморозвиток”.
- “Самодисципліна як ключ до успіху в саморозвитку”.

VII. Рефлексія.

“Мікрофон”. Продовжіть речення.

- *Сьогодні на уроці я дізнався про ...*
- *Значення фразеологізмів полягає у тому, що ...*
- *Рисами хорошої людини є ...*
- *Родинними цінностями є ...*

VIII. Підсумок уроку.

Отже, сьогодні ми з вами дізналися про фразеологізми, їх значення.

Навчилися визначати їх значення за словником.

IX. Домашнє завдання.

Об’єднатись у групи і виконати проєкт:

3. I. Об’єднайтесь у дві команди, відповідно до того вважаєте ви доречним використання фразеологізмів у соцмережах чи ні.

II. За допомогою корпусу ГРАК 16 дослідіть особливості вживання фразеологізмів у соцмережах: за допомогою формули

[tag="verb.*"][tag="prep.*"]?[tag="noun.*"] (Рис. 13) та зазначивши текстові особливості у рубриці DOC.GENRE показник BLO (Рис. 14).

III. Зі списку оберіть фразеологізми, проаналізуйте їх уживання у блогах.

IV. Зробіть висновки щодо доречності використання фразеологізмів у соцмережах.

V. Представте результати вашого дослідження у вигляді презентації.

VI. Проведіть дискусію за темою “Чи доречним є використання фразеологізмів у соцмережах”.

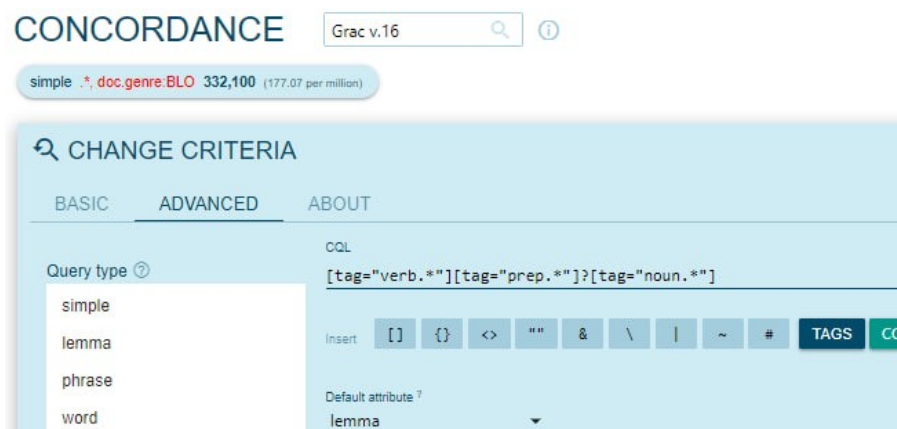


Рис. 13. Пошук за допомогою формули

Text types (1) ^		
doc.author	**	doc.translator
doc.born	**	doc.sex
doc.date	**	doc.source
doc.mediaName	**	doc.locCode
doc.macregion	**	doc.region
doc.style	**	doc.branch
	**	doc.authTrans
	**	doc.title
	**	doc.mediaType
	**	doc.country
	**	doc.original
	**	doc.thema

Рис. 14. Критерії пошуку

Додаток В**План-конспект уроку****(6 клас)**

Тема: Прислів'я, приказки, крилаті вирази. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури.

Мета: сформувати в учнів знання про прислів'я, приказки, крилаті вирази, стійкі народні порівняння, їх лексичні значення; розвивати увагу, логічне мислення, усне і писемне мовлення, розуміння значень прислів'їв, приказок, крилатих виразів, побажань, приповідок, каламбурів і використовувати їх у мовленні, уміння бачити і розуміти народну мудрість; виховувати у здобувачів освіти розуміння себе як особистості, формування їх духовного світу.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Методи і прийоми: .

Очікувані результати: розуміння термінів “прислів'я”, “приказка”, “крилаті вислови”, “побажання”, “приповідки”, “каламбури”, розуміння їх значень та вміння пояснити їх, вміння використовувати фразеологізми в мовленні.

Обладнання: підручник

Хід уроку:**I. Організація класу на навчальну діяльність.**

Прочитайте текст, знайдіть у ньому прислів'я; поясніть як вони характеризує персонажа, до чого воно закликає.

Жив – був один чоловік. Мав він сім'ю: маму, тата, брата та сестру. Мав він і своє господарство, хату, коня, корову та овець! Рано-вранці Іван (так звали чоловіка) вставав і йшов ловити рибу, вдень він господарював, а ввечері, стомлений, відпочивав із сім'єю на ганку.

Все було добре, та чогось не вистачало. Йому здавалося, що десь там вдалині є краще життя. Він зібрав свої речі та покинув рідну домівку. Довго Іван блукав на чужині, але все, що він бачив, він порівнював з рідним домом. І нарешті хлопець зрозумів, що треба повертатися додому, бо ліпше своя хата, як чужа палата. *(Сафонов Микита)*

II. Повідомлення теми, мети та завдань уроку.

Сьогодні на уроці ми розглянемо тему “Прислів’я, приказки, крилаті вирази. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури”. Спочатку ми згадаємо, що ви пам’ятаєте з попередніх років. Потім опрацюємо правила. Ми з вами будемо розглядати прислів’я, пояснювати їх значення, обговорювати, яку народну мудрість вони передають, працюючи в групах та індивідуально. Розберемо, що таке побажання, приповідки та каламбури, навчимося розрізняти їх. Попрацюємо з вправами, а також з корпусом текстів. Наприкінці уроку ви напишете короткий твір за темою одного із прислів’їв.

III. Мотивація учнів.

“Мозковий штурм”. Поясніть роль прислів’їв у нашому житті.

Орієнтовані відповіді:

- *це захопливо, прислів’їв існує безліч і завжди знайдеться думка, яка сподобається саме тобі;*
- *висловлювання, дійсно, перевірені часом. тому прислів’я явно поганому не навчать;*
- *вони роблять мову виразніше, колоритніше та яскравіше;*
- *виховують інтерес до історичного минулого свого народу, патріотизм;*
- *стануть у нагоді в житті;*
- *можна знайти практично для будь-якої ситуації;*
- *вміння влучно вживати прислів’я свідчать про розум, кмітливість, добре почуття гумору. така людина завжди є бажаним співрозмовником.*

IV. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок.

Бесіда:

- *Що ви пам'ятаєте про прислів'я та приказки з попередніх класів?*
- *В чому різниця між прислів'ям і приказкою?*
- *Які прислів'я ви можете назвати?*
- *Чому вони нас вчать?*

V. Засвоєння нових знань.

Попрацюйте з підручником.

Різновидами фразеологізмів є прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми. Наприклад: *не кажи гоп, поки не перескочиш; великому кораблю – велике плавання; крапля камінь точить.*

Крилатим називають вислів, який став широко вживаним завдяки своїй виразності. Наприклад: 1. *Борітеся – поборете* (Т. Шевченко). 2. *Я мислю – отже існую!* (Р. Декорт). 3. *Захочеш – і будеш.*

Джерелом більшості крилатих висловів є літературні твори, Біблія, міфологія.

Приповідка – жартівливий вислів, переважно у віршованій формі; те саме, що приказка

VI. Формування умінь і навичок.

Вправа 1. Продовжте речення. Розкрийте зміст прислів'їв. Поясніть в чому полягає народна мудрість.

Який батько...

Що посієш...

Зробив діло...

Вовків боятися...

Вік живи...

Краще один раз побачити...

Козацькому роду...

Хто рано встає...

Брехнею світ пройдеш...

Вправа 2. Доберіть прислів'я до вказаних характеристик.

- 1) *Хитра, непорядна людина.*
- 2) *Добре запам'ятовувати.*
- 3) *Бути в розпачі, впадати у відчай.*
- 4) *Людина, яка тримається неприродно прямо, виструнчено.*
- 5) *Дуже пильно дивитися на когось.*
- 6) *Про вродливу людину.*
- 7) *Коли винному придумують кару, яка насправді є його визволенням..*

Довідка. *Ні в казці сказати, ні пером описати; карбувати в своїй пам'яті; у вічі лис, а за очі, як біс; аршин проковтнув; а щуку кинули у річку; їсти очима; рвати волосся на голові.*

Вправа 3. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Сформулюйте, що таке приповідка.

Один скупердяй попросив чоловіка, щоб сплів йому ясла для худоби. Коли зайшло про плату, то скупар загадав, щоб чоловік робив за “так”, тобто за дурно. Подумавши, чоловік погодився. Наніс до хати лози та й став плести ясла. За якийсь час і сплів. Та як їх винести з хати? Ні у вікна, ні у двері не лізуть. Чоловік і каже скупарю: «Оце маєте ясла за “так”. Господар почував потилицю та й собі каже: “Так то так, та з хати як?”. Ці слова стали приповідкою, яку вживають, зустрівши перешкоду у своїх намірах (В. Ужченко).

II. Наведіть приклади приповідок

Вправа 4. Прочитайте крилаті вислови. Який смисл закладено в кожному з них? Придумайте ситуацію, у якій доречно було б ужити один з поданих висловів.

1. *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь! (Т. Шевченко).*
2. *Кожна грубість починається зі слабкості (Сенека).*
3. *Те, що незрозуміло, потрібно з'ясувати (Конфуцій).*
4. *Краса врятує світ.*
5. *Доля допомагає сміливим.*
6. *Машина часу.*

Вправа 5. Написати короткий твір (5-7 речень) на одну із запропонованих тем:

1. *За совість та честь - хоч голову снести.*
2. *За чужий рахунок не купиш шану.*
3. *Золото і в бруду блищить.*
4. *Зустрічають по одягу, проводжають по розуму.*
5. *І горобець не живе без людей.*
6. *Коня дізнаються в їзді, людину в спілкуванні.*
7. *Кожен молодець на свій взірець.*

VII. Рефлексія.

“Мікрофон”.

Продовжіть речення.

- *Сьогодні на уроці я дізнався про ...*
- *Значення прислів'їв і приказок полягає у тому, що ...*
- *Рисами хорошої людини є ...*

VIII. Підсумок уроку.

Отже, сьогодні ми з вами дізналися про прислів'я, приказки, крилаті вирази, приповідки, побажання, каламбури як різновиди фразеологізмів, навчилися визначати їх значення, розуміти мудрість передану нам попереднім поколіннями.

IX. Домашнє завдання.

Підготуватись до дискусії на тему “Чи потрібно вчитись додатково, щоб бути успішною людиною?”

Додаток Г

Міні-словник сучасних фразеологічних трансформацій

Аристократ духу – людина високого інтелектуального розвитку

І ось тепер ці аристократи духу Україною правитимуть (Жур.)

- аристократ пера

Кстаті, мрія остаточно кристалізувалася –прочитати всю публіцистику Франка, Драгоманова, Чикаленка, Лесі та інших аристократів пера зламу століть (Олександр Стукало – Facebook)

2017

- аристократ знання

До Сократа існували два типи подібних людей: з одного боку аристократи знання, тобто учителі мудрості чи істини, такі як Парменід, Емпедокл чи Геракліт (П'єр Адо)

2014

- аристократ штриха

Тємниці гравюр Ярослава Гладкого “Аристократ штриха” – так називають художника-гравера з Червонограда Ярослава Гладкого, який творить унікальні картини на дереві у винайденій ним техніці. (Інтернет-газета “Високий замок”)

2011

- аристократ української графіки

Упродовж квітня-серпня виставка творів “аристократа української графіки” експонуватиметься в райцентрах області (Інтернет-газета “Україна молода”)

2015

Вавилонське стовпотворіння – повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня

Голови туманіли від невищухаючого лемету цього вавилонського стовпотворіння (О. Гончар)

- вавилонський котел

Хоча якщо хтось хотів там її бачити, у тому вселенському вавилонському котлі, то ця опція також входила в пакет послуг (Роман Малко)

2017

Велике цабе – поважна особа, яка займає високу посаду або має велику вагу, великий вплив

Ти думаєш, як ти отаман, то й велике цабе? Били ми й не таких панів, як ти! (Н.-Лев.)

- революційне цабе

За агентурними даними скоро мусив приїхати до Києва якийсь гість, точно невідомо хто, але якесь революційне цабе з-за кордону (Владислав Івченко)

2012

- партійне цабе

Його вбити треба було б, а Ксила тільки побив. Але батько в того був велике партійне цабе ... (Віктор Савченко)

2014

- офіцерське цабе

Одного зимового ранку я почув, що на острів несподівано привезли моторним човном якесь велике офіцерське цабе (Джон Фаулз)

2016

- “комсомольське цабе”

мені досить конкретно відповіли, що це якесь бувише “комсомольське цабе”, яке у нинішньому вже українському уряді відповідає за гуманітарний підрозділ і має неабиякий вплив у Міністерстві культури (Антін Мухарський)

2012

- знервовано-велике цабе

Поряд невимушено розташувалася вродлива рудоволоса дівчина з відкритим ноутбуком на колінах, вбрана теж статусно й зі смаком – вочевидь, помічниця або ж особиста асистентка знервовано-великого цабе (Вікторія Гранецька)

2012

- столичне цабе

І як же ви собі гадаєте, – з насмішкованою зацікавленістю спитав Сергій, – це ваше велике столичне цабе приїде до вас, мабуть, якимось дуже дорогим автомобілем, чи як? (Юрій Пересічанський)

2017

Вирвати з корінням – остаточно знищити, ліквідувати щось, когось

І твій батько, а мій вірний друг, сказав йому: “Зайду, Сафроне, до тебе. Непремінно зайду, коли твоє кодро буду з коренем виривати” (М.Стельмах)

- вирвати з м'ясом

Їх варто було б обламати, вирвати з м'ясом, проштовхнути навиліт, можна було б кольчугу одягати не винятково, а на щодень, але я дивлюся на відкриті потилицю і шию якоїсь чорнявки і чую дзвінтятиви, здригаюся від глухого удару (Андрій Овчарук - Facebook)

2017

Вовк в овечій шкурі – лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри

Ти [Кузьма] мусиш бути богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми вовки в овечій шкурі (К.-Карий)

- сатана в письменницькій шкурі

Вікарій захоплено спостерігав за сценою, було видно, що Дена Брауна він знає не лише як сатану в письменницькій шкурі, а й устиг присвятити кілька вечорів, аби докладно вивчити свого ворога (Загмунд Мілошевський)

2013

- звірі в людській шкурі

Вона боялася дотраків з їхніми чужими й жахливими звичаями, - здавалося, це звірі в людській шкурі, а не справжні люди (Джордж Р.Р. Мартін)

2018

- вовк у людській шкурі

А нам треба боятися вовків у людській шкурі, як оті, що спалили село (Джордж Р.Р. Мартін)

2017

- вовк у заячій шкурі

Зрештою, ситуація нині є дуже обнадійливою, бо вовк, беручи до лап нагороду у формі золотого вовка у заячій шкурі з написом “Найвизначніший заєць Заячого лісу”, заявив, що йому дуже близькі проблеми зайців і саме “Заячий ліс” він вважає своєю батьківщиною, хоча народився у “Вовчому лісі” (Інтернет-газета “Фіртка”)

2012

- вовки у генеральських шкурах

Вона все чула в ту годину, коли підносила харчі вовкам у генеральських шкурах, що в домі кублились всю ніч (газета “Кримська світлиця”)

2014

- опозиціонери в овечих шкурах

Опозиціонери в овечих шкурах. Ще одним суттєвим елементом, який нищить якість виборів в одномандатних округах, є явище кандидатів-самовисуванців, які під час передвиборчої кампанії не представляють жодної політичної партії (Газета “День”)

2018

Гадюка підколодна – підступна, зловмисна людина

Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечима поведе, сміється, гадюка підколодна (Рибак)

- підколодний черв'як

Бо гонники вміють, як змії, як гниди, як підколодні черв'яки, боротися за життя (Павло Коробчук)

2014

- жук підколодний

Є такий жук підколодний з банди Саакашвілі, який розродився цілою купую постів про ту бідну каву (Юрій Винничук)

2017

Гризти граніт науки – наполегливо оволодівати знаннями

Ну, давайте, білоручки, Десять років недарма Гризли ви граніт науки

- гризти камінь науки

А де ти гризеш камінь науки ? (Анатолій Наумов)

2014

- гризти імпортований граніт науки

Кажуть, що за останні 5 років кількість охочих гризти імпортований граніт науки збільшилася на 10-15 відсотків... (Інтернет-газета “Високий замок”)

2012

- гризти дерево свободи

Бобри диктатури гризуть дерево свободи! – виголосив провідний автор філософського таблоїду “Мисливство та рибальство”, і додав – В Україні поголів'я всіх тварин в т. ч. українців за останні 20 років неухильно зменшувалося, і лише дикі свині й ті види, що харчуються падлом, підтримали нашу незалежність своїм приплотом (Інтернет-газета “Фіртка”)

2012

- поглинати граніт науки

Так що, видатна селянська метикуватість, успадкована від предків, помножена на полум'яне бажання пробитися в люди, дозволила Славкові поглинати граніт науки з неймовірною легкістю (Юрій Пересічанський)

2016

Дрижаки беруть – тремтіти від холоду, страху, нервового стану тощо

Тіні насправді ворушаться...В цей час щось зашкряботіло під вікном.

По його тілу пробігли дрижаки (Панч.)

- хапати дрижаки

З очей віяло чимось потойбічним, точно не людським, через що від погляду мали б хапати дрижаки (Максим Кіндрук)

2012

- вкритися льодяними дрижаками

Тіло знову безжально вкрилося льодяними дрижаками (Ксенія Циганчук)

2019

- відзиватися дрижаками

Від них віє могильним холодом, що на нього тіло сновидця кожного разу відзивається дрижаками (Володимир Єшкілев)

2015

- ловити дрижаки

Сьогодні на Водохреще більшість провідних вітчизняних політиків проігнорують традицію купання в ополонці: хтось дуже зайнятий і не хоче ловити дрижаки десь на Дніпрі, а хтось відпочиває після напруженого першого туру президентських виборів (Інтернет-газета “Україна молода”)

2010

Діти антихриста – про людей, що служать беззаконню, аморальності

Матері роздиратимуть своїх дітей, як вовчиці, всі багатства, на які поласилися люди, їм ні на що не здадуться, і той рай, що обіцяли їм діти антихриста, буде їм пеклом, прокляттям і смертю (В. Підмогильний)

- служачи антихриста

Синод УПЦ МП і його митрополит Онуфрій (світське ім'я Орест Березовський) на догоду Москві категорично виступив проти автокефалії

Української церкви і слідом за РПЦ розірвав стосунки з Вселенським патріархатом, чим підтвердив, що Московський патріархат у Києві (багато представників якого мають російське громадянство та архівні псевдоніми таємних агентів КДБ-ФСБ-СЗР) і Російська церква (попи, у яких під рясами погони кадрових офіцерів ФСБ і ГРУ Росії) –“служаки антихристу Путіну”.(Інтернет-газета “Україна молода”)

2018

- посланець антихриста

І ось ти, хоч і легендарний, але все-таки не більше ніж кілер-виконавець атенатів, – посланець антихриста (Василь Базів)

2010

Заняти на слизьке / у глухий кут – ставити кого-небудь у скрутне становище

Ой, кажу, Якове, дивись лиш за своїм товаришем, щоб він тебе на слизьке не звів (П.Мирний)

- заганяти в натовп

Страх активізує стадний інстинкт, заганяє особистість у натовп, руйнує її цілісність, культивує ревність, ненависть, рефлексії вбивства. (Ярослав Трінчук)

2012

Камінь за пазухою – хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, невідвертий, приховує свої лихі, нещирі наміри

Як тільки хто передо мною почне лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменяка за пазухою (Крон.)

- ніж за пазухою

Українцям уже досить прислухатися до московських агітаторів, бо в цих благодійників завжди ніж за пазухою (інтернет-газета “Україна молода”)

2011

- путінський паспорт за пазухою

“Путінський” паспорт за пазухою не завадив Труханову ні парламентський мандат отримати, ні у мерське крісло сісти (інтернет-газета “Високий замок”)

2015

Крапля в морі – мізерна, незначна частина чогось великого

Усе те [культурна робота в народі] крапля в морі, та все ж, може, і ся крапля камінь точить (Леся Українка)

- крапля в океані

Звичайно, це буде крапля в океані, бо скільки їх, вартих уваги, перейшло через цю кухню чи інші пункти харчування, але це - моя маленька данина кожному добровольцю на Майдані (газета “Кримська світлиця”)

2014

- чорна крапля в Чорному морі

Скільки її не досліджуй, скільки не пізнавай, а все одно того буде крапля в морі, чорна крапля в Чорному морі (Назарій Заноз)

2018

- краплина в історії

Скільки її не досліджуй, скільки не пізнавай, а все одно того буде крапля в морі, чорна крапля в Чорному морі (Назарій Заноз)

2013

Лаври Геростата – слава, пов’язана зі злочиним; ганебна, сумна слава

- слава фюрера

А по-друге – аплодуючи йому, американські законодавці висловлювали підтримку цілому народу, який фактично самотужки веде війну проти агресора, що претендує на лаври фюрера ХХІ сторіччя... (інтернет-газета “Україна молода”)

2014

Муха вкусила – що-небудь спричинило поганий настрій; хтось дратується, нервує

Буря, а не чоловік. Це вже, мабуть, якась муха вкусила (Мик.)

- яка комаха вкусила

Дивишся на картину зі сторони і виникає питання: яка комаха вкусила Марцінківа? (Інтернет-газета “Версії”)

2013

- любовна муха вкусила

Щоразу, побачивши її біля себе, вона казала: “Стара добра любовна муха вкусила Іджі” (Фенні Флетт)

2016

Обливати брудом – обмовляти, неславити, ганьбити кого-небудь

Він уже мало звертав уваги на те, що говорять про нього. А почалося поливання брудом давно (Роб. Газ.)

- обкидаймо найбруднішим брудом

Але прозріймо, одумаймось, не обкидаймо найбруднішим брудом Президента України, щоби він не потонує у безодні отрути (Інтернет-газета “Україна молода”)

2019

- обсипати брудом

Та треба було не стояти і не знімати на телефонів і всіх обсипати брудом, а стати і допомагати тим службам, які Ви перерахували! (Інтернет-газета “Версії”)

2019

- обливати болотом

Просити людей, яких не бачив роками, обливати болотом твою матір –не горю бажанням (Жан-Мішель Геннасія)

2017

Поцілунок Іуди – зрадницький вчинок під видом доброзичливості, приязні

То був не Іудин поцілунок, а справжній, пристрашний. (К. Коломієць)

- поцілунок Ілліча

Або такий ось прощальний поцілунок Ілліча: “Звоскових губ Леніна раптово злетів червоний метелик” (Інтернет-газета “Україна молода”)

2016

Притча во язицех

- предмет загальних розмов, постійних пересудів

Притчею во язицех був свого часу фразеологічний словник Дубровського (Рильський)

- шафа во язицех

Між тим, критики-нечитайли зазвичай висувають претензії усій літературі і за результатами спроб прочитати першу ліпшу книжку з тієї шафи во язицех (Антон Санченко)

2017

- тег во язицех

25 травня 2017р. кілька років тому тегом во язицех було #покращення, а зараз - #зрада (Василь Шандро)

2017

Спіймати жар-птицю (золоту рибку) – стати везучим, досягти чогось значного

Вистійти проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся, - дивись, і спіймаєш свою жар-птицю (Юхвід)

- спіймати долю

Франко ловив руками рибу, але не зміг спіймати долю (інтернет-газета “Високий замок”)

2010

- спіймати фортуна

Потрібно пам'ятати: все ваше життя – це полігон, де ви можете спіймати фортуна саме зараз (Ден Вальдшмідт)

2015

- спіймати птаха удачі

Вона таки вдруже спіймала свого птаха удачі (Володимир Лис)

2013

Сіль землі – найкращі, найвидатніші представники суспільства;
добірна частина чогось

*То ж сіль землі, то ж сила молода йшла на смерть, на згубу неминучу
(Леся Українка)*

- сіль Криму

*А слова: “Ви, татари, - сіль Криму” наводять місток між історією і
сьогоденням (Інтернет-газета “Україна молода”)*

2014

- сіль життя

*Промінь у руці. Тримай цю нитку, навіть як стемніє... Солоним вітром
студить по щоці, та не пече вже - ледь відчутно гріє. То сіль
життя (Інтернет-газета “Україна молода”)*

2019

Твердий (міцний) горішок – дуже складна справа; людина зі
складним характером

*Я вас веду не до легкої перемоги! Це може бути досить твердий
горішок (Гашек, перекл. Масляка)*

- чавунний горішок

*Поклав Бука чавунний горішок собі на язык, а розгризти не може (Дара
Корній)*

2019

- “англійський горішок”

*Євро-2011: як розгризти англійський горішок? (Інтернет-газета
“Високий замок”)*

2011

Тягар лягає на плечі – хто-небудь відчуває обтяжливість чого-небудь
*Увесь тягар підготовки до дворічної експедиції ліжав на плечах
Бутакова (Тулуб)*

- вина покладена на плечі

Повернувшись одного разу додому та заставши доньку вагітною, батько всю вину поклав на плечі дівчини, яка через нерозуміння, докори, наругу людей, як Шевченкова Катерина, змушена була залишити рідний дім.

(Жанна Янковська)

2017

- робота лягла на плечі

Після загибелі Федора вся робота лягла на плечі його вдови Тетяни, хоча й молодші допомагали як уміли (Володимир Кільченський)

2015

- війна впала на плечі

Ними опікується Ковельський центр допомоги 51-й бригади у ході проекту “Допоможи малечі, якій війна впала на плечі” (газета “День”)

2015

- тягарем висіло на душі

Справжня загроза жіночому серцю, - Віктор посадовив хлопця у крісло, сам сів навпроти, помовчав трохи, даючи заспокоїтись і собі, і гостю, а потім відверто виказав те, що тягарем висіло на душі всі ці дні

(Олена Сарафанова)

2017

Ударити лихом об землю

- забувати горе, біду, не журитися, не втрачати надії

Не плач, Одарко, Бий лихом об землю (Стельмах)

- вдарити лихом у закаблуки

Він жартував, навіть сміявся: мовляв, нагорювався раніше і в голодовку, у війну та й після війни – не скімлив тоді, не буду й тепер скімлити. Вдарю лихом у закаблуки ... (Олесь Воля)

2010

Фортуна усміхається – складаються сприятливі життєві обставини; таланить, щастить

Фортуна таки раз усміхнулась йому (Фр.)

- пестить фортуна

Відомий філософ-гуманіст Еразм Роттердамський так характеризував його: “Я без вагання зараховую Кассіодора, людину, яка досягла багато чого і яку пестила фортуна, до числа щасливців і людей видатних; в осягненні наук, як божественних, так і світських, я навіть не помишляю наблизитися до нього” (Лариса Левчук)

2010

- виявляється фортуна

Але незалежно від того, на чийй стороні виявлялася фортуна, настрої у неї залишався бадьорим: ще б пак, адже головним для імператриці був зовсім не виграш, а можливість пококетувати із поручиком! (Тимур Литовченко)

2012

- усміхається добро та злагода

18 березень 2013 р. МНОГАЯ І БЛАГІЯ ЛІТА 18 березень 2013 р. Хай завжди Вам, пане Юрію, таланить та усміхається добро та злагода (Юрій Винничук)

2013

Ходяча енциклопедія – людина, що має різнобічні знання і може дати довідку з різних питань

Михайло Францевич Блюмендельф - це ходяча енциклопедія. Він знав всі європейські мови, математику, фізику (Думки про театр)

- жива енциклопедія

Крім широкого обсягу знань з педагогіки, психології і дидактики, бездоганно володів знаннями зі школознавства, за що Володимира Павловича, бувало, називали живою енциклопедією (газета “Шполяночка”)

2017

Хресний путь – терпляче переборювати труднощі, незгоди, усе те, що сталося неминучим у чиємусь житті

Страждання людей, їхня хресна путь до світової Голготи – все це так ясно постало переді мною (М. Хвильовий)

- хресний політ

Вранці 5 листопада в селі Прилиманське Овідіопольського району відбувся незвичайний хресний хід, точніше хресний політ (Інтернет-газета “Репортер”)

2017

- хресна проща

Вражений втратою коханої Беатріче, створив свою безсмертну хресну прощу великий Данте, і Петрарка не написав би жодного сонета, якби не Лаура, й Міцкевич, можливо, не вистраждав би свого “Пана Тадеуша”, коли б йому не завдала душевних мук примхлива Марисенька...(Роман Іваничук)

2010

Чарувати зір – приваблювати красою, барвами тощо

Ти замилований. Чарують погляд твій Струнка Аляб’єва і ніжна Гончарова (Зеров)

- чарувати уяву

Тим часом пілотоване дослідження відкритого космосу, що чарувало уяву багатьох поколінь мрійників і провидців, принесе певне розчарування (Мічіо Кайку)

2013

Шкребе на душі (на серці) – кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, неспокою, тривоги

Хай досі на душі шкребе, та дружба ж не розпалась (Дор.)

- защеміло в душі

Защеміло в душі Романа, якийсь жаль брав його до цієї, так мало знайомої ще людини, яка тепер має стати йому жоною ; водночас напливала мимовільна повага до нелукавого тону, простодушного погляду з-під довгих,

трішки на кінчиках загнутих вій - він не зразу знайшовся на відповідь (Іван Корсак)

2011

- *накипіло на душі*

Тож, побачивши портрет усміненого президента, пан Валентин не приховував роздратування. Накипіло на душі, - розповідав згодом (Інтернет-газета “Високий замок”)

2012

- *муляє на душі*

До самотності вона звикла. Муляє на душі, їй на душі щось інше муляє. Мовби котисько шкребе пазурами (Володимиро Лис)

2017

Яблуко розбрату – причина ворожнечі, суперечок, невзгод між ким-небудь

Ви справжнє яблуко розбрату, не встигли прийти, а вже викликали цілий бунт (Собко)

- *зерно розбрату*

Хіба не сіє цей вгодований борець із нацизмом зерна розбрату? (Інтернет-газета “Україна молода”)

2014

- *кістка розбрату*

Або, ще краще, кістку розбрату кинула влада, щоб відволікти увагу від своєї недолугої політики, відсутності реформ та проваленої боротьби з корупцією (Роман Малко)

2017

- *камінь розбрату*

Міністерство закордонних справ рф заявило, що в усьому історично винна Україна. Адже саме Київ заклав камінь розбрату, коли віроломно напав на військо хана Батия, що мирно кочувало й трохи заблукало (Інтернет-газета “Україна молода”)

2015

- змія розбрату

Придушив Володимир змію розбрату в самому зародку і забув про нього (Валентин Чемерис)

2016

- півострів розбрату

Анатолій СИГАЛОВ Півострів розбрату: про державницький крок Хрущова і безрозсудність Путіна в Криму (Інтернет-газета “Україна молода”)

2016

Яблуко спокуси – вживають стосовно обставини, за якої є спокуса порушити заборону, скоїти гріх

- яблуко Єви

На її переконання, кохання має бути вільне й спокусливе, наче біблійське яблуко Єви і несамовите, як морські шторми (газета “Наш день”)

2013

Єгипетський полон – тяжка рабська праця

І знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній; З лицем тим самим він левів полює, левіафанів 58 ловить, б’є пташок, і їде полем через людські трупи, і бенкетує по своїх гаремах, і на війну жене своїх підданих, і посилає на роботу люд – на ту єгипетську страшну роботу, що має вславити царське імення (Леся Українка)

- вавилонський полон

Найперше – несвобода, яка притаманна постгеноцидній нації з постколоніальною свідомістю, яка боїться бути господарем на своїй землі, яка весь час оглядається, в той час, як інші нації визволяються з минулого, зі свого “вавилонського полону” (газета “День”)

2011